

**ANALIZA AFTERCARE PROGRAMA ZA 2022. GODINU
SA PREPORUKAMA ZA UNAPREĐENJE POSLOVNOG OKRUŽENJA
(OTVORENA PITANJA)**

Decembar 2023. godine

SADRŽAJ:

UVOD	3
PREPORUKE ZA POBOLJŠANJE POSLOVNOG OKRUŽENJA U BIH	5
(Otvorena pitanja).....	5
METODOLOGIJA IZDVAJANJA PITANJA I IZRADA PREPORUKA	6
NIVO INSTITUCIJA BOSNE I HERCEGOVINE	7
Strateški projekti.....	7
Granični prijelazi za robe	8
Trgovina uslugama	8
Cyber sigurnost.....	9
Zakon o strancima BIH	10
Sistem javnih nabavki	10
Elektronska identifikacija.....	11
Porez na dodanu vrijednost	13
„No drawback“ pravilo.....	14
Zakon o akcizama.....	14
Komisija za nacionalne spomenike	15
Zakon o važnosti javnih isprava u BiH	15
FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE (SA KANTONIMA)	15
REPUBLIKA SRPSKA	19
ZAKLJUČAK	21
PREGLED ODGOVORA AFTERCARE UPITNIKA	22
ANALIZA AFTERCARE POSJETA ZA 2022. GODINU	22
PREGLED ODGOVORA AFTERCARE UPITNIKA 2022 UZ USPOREDNI PREGLED SA ODGOVORIMA IZ PRETHODNIH GODINA	24
Kompanije sa stranim kapitalom o poslovnom okruženju u BiH.....	25
Izvoz i korištenje inputa iz BiH.....	31
Osnovne ocjene poslovanja	33
ANALIZA AFTERCARE ODGOVORA 2007. – 2022.	36
Poslovno okruženje, analiza za period 2007. – 2022.	37
Analiza kompanija prema vrsti investicije	38
REZIME	40

UVOD

Postinvesticiona podrška investitorima (u nastavku Aftercare program) je redovna aktivnost Agencije za unapređenje stranih investicija BiH (u nastavku FIPA) od 2007. godine. Aftercare program je od 2013. unaprijeđen i provodi se sa Saradničkom mrežom, te predstavlja prvi sveobuhvatni program s ciljem motivacije postojećih investitora u BiH na reinvestiranje, uz poboljšanje veza s lokalnom privredom i svim nivoima vlasti u BiH.

Od 2013. godini, FIPA je uz pomoć Međunarodne finansijske korporacije (IFC), članice Grupacije Svjetske banke, pokrenula unaprijeđen Program postinvesticione podrške investitorima, uspostavljajući institucionalnu saradnju u BiH, kroz saradničku mrežu koja uključuje vlasti na državnom, entitetskom, kantonalnom i općinskom/opštinskom nivou. Aftercare posjete sa saradničkom ili partnerskom mrežom, kao inoviran model posjeta, se odnosi na dio FIPA Aftercare aktivnosti. Kao osnovni cilj programa, postignuta je tješnja saradnja sa stranim kompanijama i svim nivoima vlasti. Predstavnici institucija se detaljnije upoznaju sa uslovima i planovima poslovanja, visini, vrsti i načinu ulaganja pojedine kompanije, kao i o problemima na koje strani investitori nailaze u poslovanju. Predstavnici stranih kompanija mogu dobiti korisne informacije ili pomoć u rješavanju eventualnih problema.

Predstavnici FIPA-e, (iz sve tri kancelarije - Sarajevo, Banja Luka i Mostar) su do sada obavili 745 posjete kompanijama u okviru Programa postinvesticione podrške ili Aftercare programa¹. Tokom šesnaest godina programa i sam aftercare upitnik je doživio izmjene i unapređenja, tako da se zbirna analiza podataka može odnositi samo na osnovne podatke (poglavlje „Analiza aftercare odgovora 2007. – 2022.“). U okviru Aftercare programa sa saradničkom mrežom, od 2013. godine, obavljena je 221 posjeta².

S obzirom na dosadašnje iskustvo, može se zaključiti da je Aftercare program ispunio očekivanja. Kroz postinvesticijsku podršku, uz jačanje povjerenja u institucije BiH, doprinosi se da postojeći investitori postaju promotori investicionih potencijala u našoj zemlji. Neke od realizovanih investicija potvrdile su raniji kontakt sa FIPA-om, a nerijetko se desi da aftercare sastanak predstavlja prvu posjetu investitoru od strane institucija, a koja nije inspeksijskog karaktera.

Imajući u vidu neophodnost saradnje institucija, na raznim nivoima vlasti, prilikom rješavanja prepreka s kojima se u svom poslovanju susreću investitori, kao i u cilju stvaranja uslova za nova ulaganja, Saradnička mreža i zajedničke posjete investitorima su potvrdile svoju opravdanost. Zajedničkim nastupom se unaprijedila mogućnost asistencija postojećim investitorima tako da se povećava i broj riješenih „otvorenih pitanja“ koja se pokreću na zahtjev investitora. Formiranjem Saradničke mreže za postinvesticionu podršku investitorima u BiH

¹ Planirane i realizovane posjete/razgovori po godinama su: u 2007. godini je bilo 80 aftercare posjeta, u 2008. – 45, 2009. – 35, 2010. – 30, 2011. – 35, 2012. – 35, 2013. – 65, u 2014. – 70, u 2015. – 70, u 2016. – 55, u 2017. – 50, 2018. – 54, i 2019. – 40, u 2020. – 21, te u 2021. i 2022. godini po 30 posjeta/razgovora.

² Aftercare posjete u okviru saradničke mreže: 30 u 2013. godini, 42. u 2014, 32. u 2015, 27 u 2016, 28 u 2017, 18 u 2018, 13 u 2019, 7 u 2020, 11 posjeta u 2021. i 13 u 2022. godini.

postojeći investitori dobivaju integrisan mehanizam za podršku poslovanju na dugoročnom osnovu i na sistematski način.

Kao i prethodnih godina, Saradnička mreža je u 2022. imala 42 članice: Savjet za strane investitore Federacije BiH, Privredna/Gospodarska komora FBiH (kao novi član u 2018. godini), Distrikt Brčko, 8 kantona (Bosansko-podrinjski kanton Goražde, Hercegovačko-neretvanski kanton, Kanton 10. ili Hercegbosanska županija, Kanton Sarajevo, Srednjobosanski kanton, Tuzlanski kanton, Unsko-sanski kanton, Zeničko-dobojski kanton), 5 gradova (Goražde, Mostar, Tuzla, od 2018. Zenica, a od 2021. i Konjic), 24 općine (Bosanska Krupa, Centar Sarajevo, Grude, Hadžići, Ilidža, Ilijaš, Kiseljak, Lukavac, Maglaj, Posušje, Srebrenik, Tešanj, Travnik, Usora, Visoko, Vitez, Vogošća, Žepče, Živinice, a od 2018. i Općine: Vareš, Novi Grad Sarajevo, Novi Travnik, Sanski Most i Stolac), kao i predstavnici MVTEO-a i FIPA-e. Aftercare program u Republici Srpskoj provodi Ministarstvo privrede i poduzetništva Republike Srpske.

Podršku Aftercare programu, kao i u prethodnim godinama, su pružile i općine/opštine koje nisu članovi Saradničke mreže (kako iz FBiH tako i RS), a na prostoru kojih se nalaze lokacije posjećenih kompanija. Također, kao i prethodnih godina, FIPA dio posjeta obavlja u okviru Saradničke mreže, a dio samostalno (posjete na prijedlog samih investitora, diplomatskih predstavništava ili drugih organizacija), a na prostoru oba entiteta i Distrikta Brčko.

Pomažući investitorima u rješavanju otvorenih pitanja unaprjeđuje se povjerenje u institucije i direktno doprinosi novim investicijama i otvaranju novih radnih mjesta. Otvorena pitanja investitora se prate kroz dva načina rješavanja. Dio otvorenih pitanja se odnosi na reformske mjere ili preporuke za poboljšanje poslovnog okruženja, dok se dio odnosi na asistencije i urgencije za rješavanje problema u skladu sa postojećom legislativom ili praksom (ad hoc). **FIPA je do sada aktivno učestvovala u 898 asistencija (od 2013. tj. od formiranja Saradničke mreže) ili urgencija za ad hoc pitanja s ciljem pomoći stranim investitorima u rješavanju problema i predložila 232 reformske mjere za poboljšanje uslova poslovanja (ne računajući prijedloge za entitete uvrštene u ovaj dokument).**

Na osnovu dosadašnjeg iskustva, FIPA može potvrditi da **je Aftercare program predstavlja najefikasniju i najrentabilniju aktivnost na unapređenju i privlačenju investicija.** Program je prepoznat kao ključna komponenta promocije investicija i jedan od načina da se unaprijede nastojanja svih nivoa vlasti na privlačenju investicija.

Aftercare analiza sadrži dvije cjeline. U prvom dijelu Analize navedene su preporuke za poboljšanje poslovnog okruženja u BiH, a koje su rezultat razgovora i prijedloga predstavnika stranih kompanija u Bosni i Hercegovini, dok su u drugom dijelu Analize navedeni odgovori predstavnika stranih kompanija o uslovima poslovanja u Bosni i Hercegovini.

PREPORUKE ZA POBOLJŠANJE POSLOVNOG OKRUŽENJA U BIH

(Otvorena pitanja)

Sticanje kandidatskog statusa važan je korak za Bosnu i Hercegovinu (BiH) na njenom putu ka Evropskoj uniji (EU), i jasna je poruka investitorima u BiH da je njihova budućnost u Evropskoj uniji.

U vezi s navedenim BiH treba staviti fokus na 14 ključnih prioriteta navedenih u Mišljenju Evropske Komisije i treba ih ispuniti. Vladavina prava, borba protiv korupcije, pravosudne reforme ostaju prioriteta, a uz ispunjavanje ključnih prioriteta, BiH mora biti spremna za brza mijenjanja tržišta i porovoditi mjere da bi bila konkurenta. Novije turbulencije na svjetskoj ekonomskoj sceni, poremećeni lanci snabdijevanja proizvoda i usluga, politička nestabilnost i nedovoljan dotok direktnih stranih investicija su usporili privredni razvoj u većini država. U 2022. godini zabilježen je blagi oporavak u odnosu na 2021., te da se predviđa da će 2023. godina donijeti određenu stabilizaciju, s tim da su tržišta još veoma nestabilna i pod utjecajem faktora koje je teško predvidjeti (najave su da će **prva polovina godine biti obilježena nastavkom negativnih trendova i recesijom koja je tu, a drugoj polovini godine se može očekivati određena stabilizacija i period boljeg poslovanja. A kako svaku krizu treba posmatrati kao izazov i priliku, mi trebamo iskoristiti priliku, koja još uvijek postoji za privlačenje kompanija koje sele svoju proizvodnju iz udaljenijih mjesta bliže Evropskoj uniji.**

Činjenica je da se tržišta danas brzo mijenjaju, tako da bi odluke trebalo brzo donositi, a da budu provedive i kvalitetne, jer spore reakcije često daju suprotne efekte od željenih.

Pred promocijom države kao pogodne lokacije za investiranje je još mnogo izazova i od vlasti svih nivoa se očekuju brze reakcije, uređenje legislative tamo gdje je to neophodno i definisanje hitnih mjera, kako bi se olakšalo i pomoglo poslovanju privrednika općenito, a time i stranih investitora.

Sa aspekta resorne nadležnosti i kvaliteta koordinacije sve aktivnosti u Republici Srpskoj sprovode se putem Ministarstva privrede i preduzetništva, te Ministarstvo smatra da je neophodno da je fokus djelovanja FIPA-e isključivo u okviru promocije i podrške investitorima, dok je analiza poslovnog okruženja resorna nadležnost Ministarstva privrede i preduzetništva.

Ono što je isto tako važno jeste da država sa svojim entitetima treba podržati zelenu tranziciju i napraviti korake da se u naredne tri godine kompanijama olakša poslovanje u ovom pravcu, a posebno izvoznicama. Potrebno je pružiti konkretnu podršku, kroz poticaje za zelenu energiju, a interes investitora za snabdijevanjem pogona zelenom energijom bio je istaknut tokom 2022. godine.

Ono što je važno za promociju države na prvom mjestu jeste ojačati i napredovati u reformama, ali posebno u oblastima vladavine prava, pravosuđa, borbe protiv organiziranog kriminala i korupcije te upravljanja migracijama.

Nadalje, u odnosu na prošlu godinu, navodimo ponovo da su članice FIC-a izdvojile ključne prioritete koje bi vlade trebale postaviti kako bi unaprijedile postojeće uvjete za razvoj poslovanja u BiH. Kao prioritet broj jedan, navodi se uspostavljanje političke stabilnosti i

sigurnosti. Drugo mjesto pripada, uspostavljanju pravne zaštite investitora sa učinkovitom provedbom zakona i drugih propisa koji direktno ili indirektno utječu na strana ulaganja. Kao **treći prioritet** navedeno je jačanje vladavine prava.

Također, ono što investitori, tokom svake godine, počevši od 2014.godine, redovno izdvajaju jeste da je potrebno, nužno **UNAPRIJEDTI SEKTOR OBRAZOVANJA, u skladu sa potrebama tržišta rada. Kao sve veći problem investitori navode i ODLIV RADNE SNAGE te potrebu da se uvede mogućnost angažovanja većeg broja stranih radnika tj. da dođe do povećanja kvota radnih dozvola, te da bi kvote trebalo ukinuti za defictarna zanimanja – i da u slučaju da privredni subjekt dva puta raspiše konkurs, na koji nema prijavljenih, ima pravo uvesti radnu snagu.** U ovom pravcu navode da bi pitanje prijavljivanja radnika na biroe/zavode za zapošljavanje trebalo drugačije regulisati, odnosno jedan od konkretnih prijedloga je da se zdravstveno osiguranje odvoji od zavoda, te posjećeni investitori navode da će time značajno pasti broj prijavljenih nezaposlenih osoba.

Bosna i Hercegovina je zemlja puna potencijala za ulaganje i zanimljiva je stranim investitorima. Međutim, kada treba doći do realizacije neke investicije, ulagači nailaze na brojne izazove. Problematično je najviše to što se problemi rješavaju ad hoc, a ne sistemski.

METODOLOGIJA IZDVAJANJA PITANJA I IZRADE PREPORUKA

Postinvesticijska podrška investitoru je ključna komponenta promocije investicija i jedan od načina da se kapitaliziraju nastojanja svih nivoa vlasti na privlačenju investicija.

Održavanje odnosa sa postojećim investitorima i pružanje podrške za osiguranje rasta i razvoja njihovih kompanija je u središtu FIPA aktivnosti usmjerenih na porast investicija. Direktna i kontinuirana komunikacija predstavnika nadležnih institucija i stranih investitora u BiH je neophodna i najkorisnije sugestije za poboljšanje poslovnog ambijenta mogu dati upravo investitori koji ovdje posluju – direktno na terenu tokom posjete. Poseban razlog važnosti preporuke jeste i utjecaj koji ostojeći investitori imaju na potencijalne investitore: **Podrška postojećim investitorima je jako bitna – oni su prvi kanal kojeg kontaktiraju potencijalni strani investitori. Tako je recimo kompanija, postojeći strani investitor iz Živinica kroz svoje iskustvo privukla drugu kompaniju iz Austrije, za investiranje u BiH (Lukavac), a ta kompanija iz Lukavca već provodi aktivnosti na lobiranju dolaska kompanije iz Češke Republike za ulaganje u BiH.**

Metodologija izrade preporuka je takva da se svake godine dopunjavaju nove preporuke bazirane na iskustvima posjećenih investitora za prethodnu godinu (kroz prethodne izvještaje urađene su 2014 preporuka koje su dostavljene Vijeću ministara Bosne i Hercegovine, od ukupno 898 otvorenih pitanja koliko ih je evidentirano počevši od 2013. godine). Aftercare posjete obavljaju se tokom cijele godine (u 2022. godini obavljeno je 30 posjeta direktno na terenu po traženju FIPA-e, a sa još 28 kompanija je održan sastanak po zahtjevu), a zatim se popunjavaju aftercare upitnici i aftercare tabela, te se nastoji posvetiti pažnja problemu svake kompanije. **Bitno je da se čuje glas svakog pojedinog investitora koji zapošljava i ulaže u BiH, odnosno daje doprinos ekonomskom razvoju BiH i entiteta – s tim u vezi se i Aftercare izvještaj sa preporukama radi svake godine (do sada je posjećeno preko 730 kompanija).**

U nastavku su navedena pitanja za nivo institucija BiH, i ista su detaljnije obrađena, a zatim slijede pitanja za entitete koja su taksativno pobrojana.

Pored direktnih intervjuja tokom posjeta, drugi izvori koji su korišteni za izradu ovog dokumenta su web portali Vijeća stranih investitora (FIC), web stranice udruženja poslodavaca, izvještaji međunarodnih organizacija i sl.

Napomena: FIPA će tokom narednog perioda 2023/2024.godine, organizovati sastanke u vezi izdvojenih pitanja, kao i pitanja iz ranijeg perioda, s ciljem upoznavanja sa stavom nadležnih institucija, ali i lobiranja za rješavanje otvorenih pitanja.

NIVO INSTITUCIJA BOSNE I HERCEGOVINE

U nastavku su otvorena pitanja i preporuke koja su investitori izdvojili tokom 2022. godine, a da se odnose na nivo institucija BiH, uz navođenje pitanja i zatim preporuke. Važno je napomenuti da je u toku organizacija sastanaka za realizaciju preporuka iz 2021. i 2022. godine te će se nastaviti i u toku 2023. godine, s ciljem preduzimanja potrebnih mjera na rješavanju otvorenih pitanja.

Strateški projekti

Kroz godine rada sa investitorima izdvojeno je pitanja definisanja strateških projekata i kriterija za strateške projekte.

Potrebno je definisati pojam strateških projekata, kojom bi se definisali kriteriji strateških projekata koji se odnose na iznos investicije, broj zaposlenih i mjesto investiranja (razvijeno, nerazvijeno područje - s čim u vezi bi i Vijeće ministara po prijedlogu entitetskih vlada trebalo usvojiti Odluku o razvijenosti područja tj. gradova i općina).

Tabelarni prikaz preporuke za strateške projekte

Problem/i	Preporuka	Nadležna institucija
Nepostojanje definicije strateških projekata kao ni kriterija za strateške projekte	Definisati ovo pitanje najefikasnije za entitete i nivo Bosne i Hercegovine	Vijeće ministara BiH i entitetske vlade

Granični prijelazi za robe

Bosna i Hercegovina s Republikom Hrvatskom u međunarodnom putnom/cestovnom prometu roba ima 17 graničnih prijelaza od kojih posebne statute imaju Gradiška i Bijača, na kojima postoje tzv. BIP-ovi.

Važno je napomenuti da se ovi prijelazi mogu koristiti za sve vrste roba i na kojima su prisutni svi neophodni inspekcijski organi za pregled roba biljnog i životinjskog porijekla, živih životinja i slično. Problem je što se na samo ova dva granična prijelaza za međunarodni transport mogu uvoziti sve vrste roba u Evropsku uniju.

Zbog malog broja prijelaza stvaraju se gužve, a problem, dodatno poteškoću stvara momenat kada je riječ o lako kvarljivoj robi koja zahtijeva fitosanitarnu inspekciju te je neophodno u budućem periodu težiti otvaranju dodatnih prijelaza kako bi se smanjilo čekanje. Potrebno bi bilo osigurati da svi granični prijelazi imaju BIP-ove

Tabelarni prikaz preporuke za granične prijelaze

Problem/i	Preporuka	Nadležna institucija
Mali broj graničnih prijelaza za sve vrste robe	Povećati broj graničnih prijelaza sa EU za sve vrste roba (BIPO-ovi) ili uvesti na svakom graničnom prijelazu BIP-ove	Ministarstvo sigurnosti BiH i Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa

Trgovina uslugama

Uloga trgovine uslugama postaje sve aktuelnija. Ovo pitanje je važno i sa aspekta pristupa Bosne i Hercegovine Evropskoj Uniji. Cilj je da BiH (i entiteti) prilagode svoju zakonsku, stratešku i ostalu regulativu u odnosu na EU pravnu stečevinu, vezanu za trgovinu, odnosno trgovinu uslugama i unapređenje kompletnog vanjsko-trgovinskog balansa.

Ono što su investitori isticali jeste da treba dodatno liberalizirati tržište uslugama, i općenito trgovinu, osigurati jednak tretman za domaće i strane robe, kao i za domaće i strane pružatelje usluga. Kada kompanije žele obezbijediti svoje usluge u drugoj zemlji regije ili u Evropskoj uniji i dalje susreću sa brojnim preprekama u vidu domaćih propisa i mnogi pružaoci usluga se na kraju ograničavaju samo na lokalna tržišta, što dovodi do toga da se sektor uslugama ne može realizovati u punini. Iz ovog razloga ne treba zanemariti važnost osiguravanja okvira za slobodno kretanje usluga. Ovo se istovremeno odnosi i na jačanje implementacije CEFTA dodatnog Protokola 6, kao okvira za regionalnu integraciju.

Investitori ističu da jaka trgovina uslugama isto tako može utjecati na kreiranje novih radnih mjesta i diversifikaciji izvoza, kao što može doprinjeti i drugim ekonomskim aktivnostima. Također, potrebno je propisati koje standarde treba da ispunjavju trgovci uslugama.

Dodatni Protokol 6 u principu obavezuje Strane da ne uvode ograničenja pristupu tržištu i da firme iz drugih strana CEFTA sporazuma tretiraju kao domaće. Ova mjera će doprinjeti osnaživanju ekonomske saradnje i stvaranju zajedničkog tržišta na Zapadnom Balkanu, i na taj način direktno poboljšati uslove poslovanja svim privrednim subjektima o ovom regionu

Tabelarni prikaz preporuke za trgovinu uslugama

Problem/i	Preporuka	Nadležna institucija
Nedovoljno razvijen sistem trgovine uslugama i regulative u praksi	Intenzivirati aktivnosti na implementaciji dodatnog Protokola 6 za trgovinu uslugama, i općenito unaprijediti aktivnosti i legislativu zahtjevima dinamičkog tržišta, odnosno unaprijediti kretanje usluga	Ministarstvo vanjske trgovine i ekonomskih odnosa BiH i entitetska ministarstva nadležna za trgovinu

Cyber sigurnost

Ovo pitanje postaje sve važnije. Investitori skreću pažnju da BiH ima određene kapacitete, ovdje govorimo o velikim kompanijama i internet servis provajderima koji mnogo ulažu u cyber sigurnost i većina njih da bi poslovale i imale kredibilan rejting moraju ispunjavati određene standarde koji se tiču cyber sigurnosti.

Bosna i Hercegovina u skladu sa NIS Direktivom EU od 6. jula 2016.godine, i od 2022. godine kao zemlja ima kandidatski status za prisutapanje Evropskoj Uniji, ima obavezu da donese nacionalnu strategiju za sigurnost mrežnih i informacijskih sistema i svoje zakonodavstvo i propise uskladi sa odredbama ove direktive.

Ispunjavanjem obaveza iz Direktive, bila bi zaštićena sva kritična infrastruktura privatnog sektora.

Tabelarni prikaz preporuke za Cayber sigurnost

Problem/i	Preporuka	Nadležna institucija
Ispunjavanje uslova iz NIS Direktive	Donošenje Strategije za sigurnost mrežnih i informacijskih sistema	Ministarstvo komunikacija i prometa BiH i služba za e-vladu Generalnog Sekretarijata Vijeća ministara BiH

Zakon o strancima BIH ("Službeni glasnik Bosne i Hercegovine", br. 88/2015 i 34/2021)

Izdavanje pozivnog pisma stranaca - rokovi

Veliki broj investitora, kako onih iz aftercare programa, tako i drugih koji su se obratili FIPA-i, skrenuli su pažnju da čekaju 6 do 8 sedmica da bi pozivno pismo bilo ovjereno. Investitori predlažu da to bude rok od max 7 do 10 dana.

Ugovori o radu za strance

Trenutno se dužina trajanja ugovora veže za radnu dozvolu i njeno trajanje - omogućiti i strancima da imaju ugovore na neodređeno.

Tablarni prikaz preporuke za ovjeru pozivnog pisma

Problem/i	Preporuka	Nadležna institucija
Dugi rokovi za izdavanje i ovjeru pozivnog pisma (član 12 Pravilnika o ulasku i boravku stranaca Sl. glasnik BiH", br. 25/2016 i 83/2022	Dopunom člana 12 Pravilnika o ulasku i boravku stranaca u BiH definisati kraće rokove za provođenje procedure za predviđene aktivnosti i ovjeru pozivnog pisma	Ministarstvo sigurnosti BIH i Služba za strance BiH
Ugovori o radu vezani za dužinu trajanja radne dozvole	Omogućiti ugovore na neodređeno vrijeme (produžiti rok važenja radnih dozvola, time i boravak po osnovu rada)	

Ovdje je također, važno napomenuti da je pitanje boravka stranaca i odobravanja boravka, obrađeno u prethodnim preporukama, te da ista pitanja još uvijek nisu riješena. Vezano za rad stranaca ističe se i problem rokova izdavanja radnih dozvola. Iz Udruženja poslodavaca su istakli da se dešava da izdavanje radne dozvole može trajati i do šest mjeseci, što predstavlja veliki problem poslovanju i angažmanu radnika.

Nadalje, istaknuto je i da je neophodno uvesti zakonsku olakšicu u postupku regulisanja statusa uposlenika stranaca koji nisu članovi uprave, a da se isto odnosi i na članove njihove porodice.

Sistem javnih nabavki

FIPA je i u prethodnim izvještajima analizirala ovo pitanje, prije svega ona pitanja koja se **odnose na obimnu dokumentaciju, te kvalitetu izvršenih javnih radova** (što je bilo izdvojeno kao posebno pitanje u prethodnom izvještajnom periodu).

Investitori su isticali da bi sistem javnih nabavki u Bosni i Hercegovini se mogao koristiti kao sredstvo kojim bi se smanjio uticaj krize. S tim u vezi predlagali su uvažavanje mogućnosti

promjene cijene - da zaživi u praksi te da se definišu kriteriji za promjenu cijene samim zakonom, te tu odrebu unijeti u sam ugovor o javnoj nabavci. Potrebno je pojednostaviti sam postupak utvrđivanja promjene cijene, na način da se definišu zakonom kriteriji, ili okvir kriterija -čime bi bilo pojednostavljeno definisanje odredbi ugovora, i provođenje javnih nabavki bi bilo efikasnije i brže.

U posljednjim izmjenama i dopunama Zakona o javnim nabavkama BiH (“Službeni glasnik broj 39/2014 i 59/2022) u članu 75. stav 5 definisan je način promjene cijene, ali nisu jasno postavljeni kriteriji, te s tim u vezi bilo bi potrebno jasnije definisati kriterije za promjenu cijene.

Tablarni prikaz preporuke za javne nabavke

Problem/i	Preporuka	Nadležna institucija
Problemi u praksi, u vezi promjene cijena ugovora za javne nabavke	Dopuniti član 75 stav 5 i definisati kriterije za određivanje cijene ugovora	Agencija za javne nabavke BIH

Dalje, kako navode i iz Udruženja poslodavaca; u uslovima poremećenih tržišnih zahtjeva, enormnih poskupljenja i nepredviđenih promjena sa kojima se suočava naša privreda, moraju se iskoristiti sve zakonom predviđene mogućnosti koje bi ublažile posljedice ove situacije, a to je svakako primjena klauzule o promjenjivosti cijene u postupku javnih nabavki, koja bi bila bazirana na statističkim podacima o promjenama cijena robe i usluga koje su predmet javne nabavke - i u tom smislu izmjenama zakona postignut je rezultat, ali potrebna su i dodatna unapređenja.

Također, investitori ističu problem neujednačenog postupanja Agencije za JN za ista pitanja, kao i preobimnost tražene dokumentacije.

Elektronska identifikacija

Svi nivoi vlasti su svjesni važnosti pitanja uspostavljanja elektronskog potpisa. Ovo pitanje je razmatrano više puta. Svima su poznate prednosti uvođenja elektronskog potpisa i prednosti digitalizacije općenito. Zakon o elektronskom potpisu nije usklađen sa eIDAS direktivom EU, te je potrebno donijeti novi Zakon o elektronskoj identifikaciji i uslugama o pružanju elektronskih transakcija. Tim zakonom bi bili obuhvaćeni elektronski potpis i elektronske transakcije, kao i sve u vezi sa njima. U tom kontekstu, novi Zakon o elektronskoj identifikaciji bi stavio van snage prethodni zakon, u skladu sa Direktivom EU i ustavnim nadležnostima i struktorom u BiH . Time bi zaživio i elektronski potpis.

Također potrebno je i detaljno regulisati pitanje nadzora nad ovlaštenim certifikantima.

Veliki broj kompanija ističe kao veliki problem nemogućnost korištenja elektronskog potpisa.

Tablarni prikaz preporuke za elektronsku identifikaciju

Problem/i	Preporuka	Nadležna institucija
Neusaglašenost propisa za direktivom EU	Donijeti novi Zakon o elektronskoj identifikaciji i uslugama o pružanju elektronskih transakcija (u skladu sa Direktivom EU i ustavnim nadležnostima i struktorom u BiH)	Ministarstvo komunikacija i prometa BiH

Porez na dodanu vrijednost

Povrat poreza

Kompanije i dalje navode, bez obzira na unapređenja koja je Uprava za indirektno oporezivanje uvela, problem sa sporošću povrata poreza na dodanu vrijednost na kupljene mašine (dva mjeseca), a zatim i da se čekaju potvrde od Uprave po mjesec dana.

E-Kuf i E Kif

Pozitivno je da su uvedeni elektronski e-kuf i e-kif ali investitori navode da je potrebno pojednostaviti tj. Evidencije UINO vezano za e-kuf i e-kif u smislu evidencija poreznih brojeva podružnica firmi koje isporučuju robu sa više skladišta i JIBova – Pojednostaviti u smislu korištenja samo glavnog JIB-a

Zatim bilo je tokom posjeta u 2022. godini, prigovora na rad PDV inspekcija.

Tabelarni prikaz preporuke za porez na dodanu vrijednost

Problem/i	Preporuka	Nadležna institucija
Dužina trajanja procedure poreza na povrat	Omogućiti povrat poreza PDV u utvrđenim rokovima (investitori nisu zainteresovani za zateznu kamatu koju UINO plaća u slučaju kašnjenja povrata), također preporuka je skratiti rokove	Uparava za indirektno oporezivanje UINO
E-kuf i e-kif	Pojednostaviti u smislu korištenja samo glavnog JIB-a	

Vezano za povrat PDV-a, pozitivno je to što je donesena Odluka Ustavnog suda BiH u kojoj je navedeno „nesporno da je Zakonom o PDV-u regulirano pitanje roka za povrat PDV-a, te da je stoga ovaj zakon lex specialis u odnosu na Zakon o postupku indirektnog oporezivanja. Stoga se povrat PDV-a ima izvršiti najkasnije u roku od 60 dana po isteku roka za predaju prijave PDV-a, a ne „u roku od šest mjeseci od kada je UIO saznao za tačan iznos.“ Mada investitori naovde da je i 60 dana rok koji treba skratiti.

Napomena: Pozitivno je UINO što je podržala hitno usvajanje Odluke o izmjenama i dopuni Odluke o provedbi Zakona o carinskoj politici u Bosni i Hercegovini, koju je usvojilo Vijeće

ministara BiH. Ovu inicijativu (za pojednostavljeno carinjenje po fakturi) podnijela je FIPA i VTK na snovu velikog broja zahtjeva postojećih velikih izvoznika od kojih su mnogi strani izvoznici.

„No drawback“ pravilo

Zakon o carinskoj politici (Službeni glasnik BiH broj 58/15) predviđa da ako je međunarodnim sporazumima zaključenim između Bosne i Hercegovine i drugih država predviđeno odobravanje preferencijalne tarifne stope pri uvozu robe porijeklom iz Bosne i Hercegovine u te države, u skladu s tim sporazumima, ako je roba dobijena u postupku unutrašnje obrade, roba koja nije porijeklom iz Bosne i Hercegovine ili države s kojom je zaključen sporazum, a sadržana je u toj robi sa porijeklom, podliježe plaćanju odgovarajućih uvoznih dažbina. Uvozni carinski dug nastaje ovjerom dokumenta potrebnog za dobijanje takve preferencijalne tarifne stope u drugoj državi. Također ovo pitanje je detaljnije razrađeno Uputstvom o carinskom postupku unutrašnje obrade (Službeni glasnik BiH, broj 53/22) gdje se obrađuje detaljno „no drawback“ pravilo.

Investitori traže da se ukine „no drawback“ pravilo, odnosno da se, ako privremeno uvoze robu koja nema EU porijeklo (ili porijeklo zemlje sa kojom imamo sporazum), ne moraju platiti carinu (3,5 ili 15%) ako je izvoze odmah nakon obrade.

Tabelarni prikaz preporuke za „No drawback“ pravilo

Problem/i	Preporuka	Nadležna institucija
Nepreferencijalna tarifa za zemlje sa kojima BiH nema sporazum	Promjeniti član 241 Zakona o carinskoj politici u BiH i Uputstvo o carinskom postupku unutrašnje obrade, tako da ne moraju platiti carinu ako roba nije iz EU, a služi za unutarnju obradu	Uparava za indirektno oporezivanje

Zakon o akcizama

Investitori predlažu (a i udruženja poslodavaca) da jedna od mjera podrške privredi u uslovima trenutne krize jeste suspenzija primjene člana 35. Zakona o akcizama BiH na određeno vrijeme, tako da se suspenduje naplata akcize (putarine kao vrste indirektnog poreza) za puteve, te za izgradnju autoputeva i izgradnju i rekonstrukciju drugih puteva. Na taj način bi se djelimično ublažili negativni efekti trenutne krize.

Tabelarni prikaz preporuke za akcize

Problem/i	Preporuka	Nadležna institucija
Plaćanje putarine	Promjeniti član 35 Zakona o akcizama	Upravni odbor Uprave za indirektno oporezivanje

Komisija za nacionalne spomenike

Investitori su istakli da su neki projekti u docnji, jer Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika ne zasjeda blagovremeno.

Naime, kompanije iz sektora turizma i hotelijerstva (tri kompanije) su se žalile da su godinu dana čekali pozitivan ili negativan odgovor vezano za dobijanje dozvole za izgradnju objekata, a čekanje je uzrokovano jer Komisija nije zasjedala.

Ovo pitanje se navodi iz razloga jer neformiranje određenih državnih ili entiteskih tijela utječe na imidž i na iskustva investitora, i pokazatelj je da svi segmenti institucija vlasti su jako važni kad je riječ o promociji države i podršci investitorima.

Zakon o važnosti javnih isprava u BiH (Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 23/04)

Obaveza na Apostil pečat i prevod od ovlaštenog službenog tumača za svaki dokument koji bi bio u službenoj upotrebi iziskuje dosta vremena i materijalne troškove, a neophodna je za skoro svaki dokument u pravnom prometu. Pojedostaviti proceduru i smanjiti broj dokumenata za koje je potreban apostile.

Napomena: FIPA će tokom narednog perioda 2023/2024. godine, organizovati sastanke u vezi ovih i drugih pitanja u nadležnim institucijama, kao i za pitanja iz prethodnog perioda, koja su još uvijek aktuelna, s ciljem upoznavanja sa stavom nadležnih institucija, ali i lobiranja na rješavanju otvorenih pitanja.

FEDERACIJA BOSNE I HERCEGOVINE (SA KANTONIMA)

Među mjerama koje smatramo prioritarnim su i dalje one koje se odnose na smanjenje opterećenja rada kroz izmjene Zakona o porezu na dohodak i Zakona o doprinosima u Federacije Bosne i Hercegovine i obezbjeđenje grant sredstava za održivost poslovanja, ali i donošenje Zakona o dualnom obrazovanju na nivou svih kantona.

Za kontone se može izdvojiti da je neophodno povećanje kvalitete i značaja srednjeg stručnog obrazovanja u Bosni i Hercegovini u pravcu Zaključaka iz Rige za period 2021.- 2030. (usvojilo Vijeće ministara) i to treba biti jedan od prioriteta. Uvođenjem dualnog obrazovanja došlo bi do jačeg povezivanja na prioritete oblasti za razvoj u sistemima srednjeg stručnog obrazovanja.

Nadalje, sve mjere koje su predložene u prošlogodišnjem izvještaju, a vezane za dozvole (upotrebnu, građevinsku, vodnu, upotrebnu sanitarnu, okolinsku, priključene na saobraćajnice) ostaju i dalje u formi preporuka - investitori su istakli da procedure traju mimo utvrđenih rokova, nepotrebno se kompliciraju i sl. Također i pitanja starosti regulacionih planova su aktuelna, pitanje zapošljavanja sezonskih radnika, pitanja vezana za parafiskalne namete, i ostala obrađena pitanja u prošlogodišnjem izvještaju. FIPA će nastaviti organizaciju sastanaka sa ciljem da se radi na lobiranju rješavanja identifikovanih pitanja.

Tokom 2022. godine od strane investitora izdvojena su sljedeća pitanja:

- Komplikirane procedure u energetsom sektoru, jer je interes za ulaganjima u obnovljive izvore energije pojačan (FERK; Ministarstvo industrije enregteike i rudarstva Federacije BiH)
- Investitori traže da se izvrši izmjena Pravilnika o fiskalnom sistemu i usaglašavanje istog sa praksom drugog entiteta i EU praksi tako da nije obaveza izdavanja fiskalnog računa uz veleprodajnu fakturu (Federalno ministarstvo finansija)
- Zakon o kontroli i ograničenoj upotrebi duhana, duhanskih i ostalih proizvoda za pušenje FBiH, (Službene novine Federacije Bosne i Hercegovine, broj 38/22 od 20.05.2022) a) FBiH Zakon nije usaglašen za RS pa bi bilo poželjno da se za član koji se odnosi na obilježavanje paklica (da se isto obilježava u RS I FBiH) uskladi sa propisom iz RS; b) Preporuka prije usvajanja izmjena i dopuna propisa je bila i da je stavljena retroaktivna primjena propisa (od 01.01.2020.) c) čime se stvara pravna nesigurnost – (Federalno ministarstvo zdravstva FBiH.
- Registracija podružnica da se olakša (za svaku podružnicu potrebno sudski registrovati, dobiti ID porezni broj i PDV broj);
- Pravilnik o dodijeli identifikacionog broja (omogućiti da se vode posebne knjige do registracije poslovnice, jer dok traje registracija ne mogu poslovati, a što vodi milionskim gubicima, a ako posluju krše propise, kako navode investitori)
- Vodne dozvole komplikovana procedura (duge procedure i postoje tri propisa o vodama – izmjena propisa koji se tiču vodnih dobara neophodna)
- Istaknuti naziv firme - odrediti taksu u odnosu na profit; usaglasiti po kantonima i općinama
- Ovjera isprava - Notarske isprave - prilikom ovjere direktor mora biti fizički prisutan dok nije tako uređeno u EU zemljama
- Nedovoljni podsticaji za zaposlene
- Potrebna saradnja između službi u institucijama svih nivoa, posebno federalnog nivoa i kantona
- Općenito su investitori tražili i pojednostavljenje administracije
- Nedostatak online informacija i urneka obrazaca - potrebno da sve institucije imaju urneke zahtjeva i dokumentacije dostupne online
- Problem prijave na elektroprenosnu mrežu (za kompanije koje imaju potrebu za većim količinama električne. energije moraju se obraćati UO Elektroprivrede BH)
- Čekanje na radnu dozvolu do 6 mjeseci
- Dugi rokovi i probijanje zakonom utvrđenih rokova od strane administracije (za jednu firmu ukinuta je građevinska dozvola - a u rješavanju po žalbi probijeni su svi rokovi)
- Etažiranje objekta trajalo dvije godine
- Mišljenja institucija na zakone i druge propise nedorečena (samo izvod iz zakona)
- Određen broj kompanija imao je problem, jer su čekali dvije godine na rješenje Komisije za vrijednosne papire, a posljedice su se osjetile i tokom 2022. godine
- Kompanije također predlažu da se izuzme iz kvote radnih dozvola - dozvole za rad po deficitarnim zanimanjima, te također naglašavaju da procedure trebaju biti efikasnije i brže
- Zemljište, zakon o stvarnim pravima, zakon o građenju isl. – potrebna harmonizacija, i omogućiti općinama raspolaganje zemljištem
- Usvojiti što hitnije novi Zakon o obnovljivim izvorima energije, s ciljem obezbjeđenja razvoja podsticajnih mjera, regulatornog okvira i tehničke infrastrukture za obnovljive izvore energije i efikasnu kogeneraciju. Uraditi reformu sistema podsticaja, odnosno da se na jasniji i transparentniji način dodjeljuju podsticaji, kako malim tako i velikim proizvođačima iz obnovljivih izvora energije.

- Potrebno je raditi na eliminaciji crnog tržišta daljim mjerama vlada
- *Zakon o zemljišnim knjigama FBiH i Zakon o upravnom postupku FBiH* - Nedostatak provođenja postupka harmonizacije po službenoj dužnosti (*koordinacija Općinskih službi sa ZK uredom, tako da je česta pojava neusklađenih podataka starog i novog premjera*)
- *Zakon o stvarnim pravima FBiH* - U pogledu sticanja prava svojine pravna lica (bez obzira da li je osnivač strano ili domaće pravno ili fizičko lice), uskladiti sa Zakonom o stvarnim pravima RS, gdje su izjednačeni sa fizičkim licima (*državljanima BiH*), te nema ograničenja, niti dodatnih zahtjeva za upis prava kao u Federaciji BiH
- *Zakon o registraciji poslovnih subjekata FBiH* - Digitalizacija Sistema - APIF u Istočnom Sarajevu (RS) ima objedinjene sve prijave koje se tiču registracijskog/preregistracijskog statusa – Rješenje o registraciji, ID, Statistika, PDV. Rokovi za završetak postupka su znatno kraći, a sve se obavlja na jednom mjestu. Zaključci i obavještenja o završenom postupku bi se mogli dostavljati i skenirano, putem maila.
- JIB broj se dodjeljuje već u toku postupka registracije kod registarskog odjeljenja nadležnog suda, ali se za fizički primjerak mora posebno aplicirati, a procedura traje dodatnih 7-10 dana.
- *Zakon o porezu na dohodak /Pravilnik o primjeni zakona o porezu na dohodak* – Utvrditi jasno poresko stajalište za uplatu refundacije troškova kandidatima koji su učestvovali u selekcijskom procesu Poslodavca, a nemaju status zaposlenika (npr. prevoz, cestarine, smještaj i sl. za dolazak na selekcijsko testiranje). Poslodavac troškove tretira kao da se radi o prihodu od drugih nesamostalnih djelatnosti i obračunava tzv. „male doprinose“ putem interne odluke Poslodavca ili je neophodno zaključivanje pojedinačnih Ugovora o djelu
- *Zakon o igrama na sreću FBiH i Zakon o igrama na sreću RS* - Entitetski zakoni o igrama na sreću nisu usaglašeni što za priređivača nagradne igre predstavlja dodatnu komplikaciju, jer je nemoguće na teritoriji BiH organizirati jednu identičnu promociju sa jednim priređivačem. Utvrditi jasnu i transparentnu definiciju Loyalty programa, u smislu da li ga treba prijavljivati ili ne. Omogućiti elektronsko prijavljivanje promocije / nagradne igre. Ubrzati proces ishodovanja rješenja / odobrenja za nagradne igre
- Nalaz Federalne tržišne inspekcije spojiti sa sanitarnom inspekcijom. Jedan nalaz, jedno Ministarstvo.
- Kod veterinarara, omogućiti da se u ZVUD obrazac može unijeti više različitih objekata porijekla i više proizvođača, ako roba ide iz iste države. Omogućiti upis prilog „specifikacija,, sa popisom.
- Ako u EU ne treba veterinarski nalaz za određene artikle, investitori predlažu da ne bude potreban kod uvoza u BiH, ako se sve usklađuje prema EU zakonima.
- Usaglasiti spisak roba za sanitarni nalaz, spisak treba da bude isti za RS i Federaciju.
- Ukinuti sanitarni nalaz za robe koje podliježu veterinarskoj inspekciji.
- Ukinuti taksu za veterinarski nalaz u unutrašnjem prometu, dovoljno bi bilo prijaviti robu za evidenciju. Zbog čega se plaća nalaz veterinarskog inspektora na granici? Sve se mora registrovati i platiti prije nego što roba dođe.
- Elektronska prijava za poslovnu godinu različitu od kalendarske – Izvršiti neophodna podešavanja u sistemu nPis elektronskog podnošenja prijava poreza na dobit kako bi kompanije, koje su dobile saglasnost Federalnog Ministarstva Finansija za izmjenu poslovne godine koja se razlikuje od kalendarske, imale mogućnost postupanja u skladu sa aktom dobijenim od nadležnog organa za ovo pitanje. Trenutno kompanije sa poslovnom

godinom različitom od kalendarske, uprkos validnom dokumentu od FMF, nisu u mogućnosti prijaviti porez na dobit za ispravan obračunski period jer IT u Poreznoj upravi FBiH nije izvršio neophodna prilagođavanja za potrebe prakse.

- Nedostupnost mišljenja na temu poreza –Federalno Ministarstvo Finansija i Porezna uprava FBiH nemaju mehanizam javnog objavljivanja mišljenja na teme koje su zajedničke sa poreskog aspekta za mnoge poreske obveznike, jer se tiču tumačenja općenito nejasnih zakonskih propisa, a ne samo pojedinačnih specifičnosti vezanih za biznis poreskog obveznika. Javna dostupnost ovakvih mišljenja, bez navođenja obveznika kojem su izdata (po primjeru kako radi Ministarstvo Finansija u RS) bi omogućila veću ravnopravnost i vratila povjerenje u sistem.
- Nepostojanje adekvatne info linije za poreska pitanja – Dok određene institucije imaju info liniju sa dostupnim osobljem za direktno davanje pojašnjenja nejasnih zakonskih propisa (PDV info linija, Porezna uprava RS), ostatak institucija nema jednako razvijen sistem što predstavlja veliku kočnicu u biranju ispravnih poreskih tretmana i plaćanju propisanih poreskih obaveza. Dobro došle bi bile i linije Ministarstava finansija u svim jurisdikcijama za oblast platnog prometa.
- Određivanje glavnog računa – Dozvoliti da na cijeloj teritoriji BiH firma ima samo jedan glavni račun, da ne treba otvarati račune za podružnice.
- Izmirenje obaveza sa glavnog računa – Dati mogućnost da se unutar jedne banke u kojoj je otvoren glavni račun (*sa njega se izmiruju svi porezi i doprinosi*), može otvoriti vezano za isti i podračun sa kojeg bi se isplaćivale neto plaće npr., dok bi sa glavnog računa paralelno išli porezi i doprinosi.
- Poslovanje s bankama (problem dokapitalizacije u praksi) - Veoma zahtjevan proces unosa sredstava po osnovu povećanja osnovnog kapitala Društva. Banke ne mogu da prime transakcije iznad cca. 10 mio EUR. Konkretno slučaj sa trenutnom dokapitalizacijom u visini od 20 mio EUR, jedna poslovna banka je odbila investitora nudeći da rasporede priliv kroz periode te da ne mogu prihvatiti više od 7 mio EUR. Druga banka im 2 sedmice nije davala odgovor, jer je i njima problem primiti transakciju u navedenom iznosu. Potrebno je hitno olakšanje unosa direktnih stranih investicija u praksi banaka koje očito internim pravilnicima regulišu stvari suprotno zakonskim propisima.
- **Izdavanje A1 certifikata** - Standardizacija i pojednostavljenje procesa izdavanja A1 certifikata za radnike, tj. Certifikata i potvrde o zdravstvenom osiguranju radnika. Proces je u lokalnoj nadležnosti Kantonalnih zavoda zdravstvenog osiguranja (ZZO) koji nisu upoznati sa potrebama Poslodavca. Prilikom izaslanja na školovanje izvan BiH, zemlje u koje se radnici upućuju zahtijevaju dokaz da se radniku uplaćuje zdravstveno i socijalno osiguranje u BiH (npr. ZZO Tuzlanskog Kantona nije upoznat sa potvrdom i upućuju na ZZO Federacije BiH).

U Federaciji BiH, jedan broj kompanija je istakao da se svi problemi riješe uz dobru volju, ali da se često pitanja rješavaju ad hoc, a trebalo bi da se riješe sistemski. No, bilo je kompanija koje su zadovoljne sa odnosom organa (prije svega općinskih) sa investitorima.

Također, u nekoliko posjeta investitori **su naveli da su zadovoljni posjetom kantonlanih inspekcija**, što smatramo pozitivnim pomakom, jer su u dosadašnjem periodu najčešće postojale pritužbe na rad inspekcija svih nivoa vlasti.

Napomena: FIPA će tokom narednog perioda 2023/2024.godine, organizovati sastanke u vezi ovih i drugih pitanja u nadležnim institucijama, kao i za pitanja iz prethodnog perioda, koja su još uvijek aktuelna

REPUBLIKA SRPSKA

Razmatrajući trenutno stanje u privredi Republike Srpske, sa posebnim osvrtom na aktuelnu situaciju koja je prouzrokovana kontinuiranim rastom cijena sirovina, repromaterijala i energenata možemo reći da su u Republici Srpskoj pokrenute mnoge aktivnosti na poboljšanju poslovnog okruženja. Jedna od važnijih jesu ubrazne aktivnosti na otvaranju slobodnih zona, zatim uveden je regsitar podsticaja, kao i smanjenje poreza na dohodak od 8%, te ukidanje određenog broja parafiskalnih nameta,

Nadalje, usvojen je značajan broj propisa od interesa za entitet, a koji su direktno ili indirektno bitni za poslovnu zajednicu:

- Zakon o izmjenama Zakona o komunalnim taksama, Službeni glasnik RS broj: 119/21
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o doprinosima, Službeni glasnik RS broj: 119/21
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o porezu na dohodak, Službeni glasnik RS broj: 119/21
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o radu, Službeni glasnik RS broj: 119/21
- Zakon o dopuni Zakona o tržištu hartija od vrijednosti, Službeni glasnik RS broj: 11/22
- Zakon o obnovljivim izvorima energije, Službeni glasnik RS broj: 16/22
- Zakon o izmjeni Zakona o penzijskom i invalidskom osiguranju, Službeni glasnik RS broj: 15/22
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o poreskom postupku Republike Srpske, Službeni glasnik RS broj: 37/22
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o podsticajima u privredi Republike Srpske, Službeni glasnik RS broj: 37/22 i 56/22
- Zakon o izmjeni i dopunama Zakona o doprinosima, Službeni glasnik RS broj: 56/22
- Zakon o izmjeni Zakona o porezu na dohodak, Službeni glasnik RS broj: 56/22
- Zakon o izmjeni i dopunama Zakona o tržištu hartija od vrijednosti, Službeni glasnik RS broj: 63/22
- Zakon o obaveznom zdravstvenom osiguranju, Službeni glasnik RS broj :93/22
- Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o poljoprivrednom zemljištu, Službeni glasnik RS broj: 106/22

Ovdje posebno treba istaći Zakon o izmjenama i dopunama zakona o podsticajima u privredi RS, koji može doprinijeti rastu investicija i povećanju broja zaposlenih, ali i niz mjera koje se odnose na radnu snagu i olakšice poslodavcima prilikom povećanja plata zaposlenima.

Također, u decembru 2022. godine Vlada Republike Srpske utvrdila je Prijedlog zakona o prestanku važenja Zakona o posebnim republičkim taksama kojim se ukida obaveza plaćanja posebne republičke takse čiji su obveznici svi privredni subjekti u Republici Srpskoj.

Cilj ukidanja posebne republičke takse je rasterećenje privrednih subjekata i brži rast privredne aktivnosti u Republici Srpskoj, što je zaista pohvalno.

Međutim, bez obzira na urađene pomake smatramo za dalje poboljšanje da je svake godine potrebno navoditi šta investitori smatraju da treba biti unapređeno, s tim u vezi izdajmo u nastavku pitanja koja su od značaja, a da su ih investitori identifikovali tokom posjeta 2022. godine:

- Nedostatak kvalifikovane radne snage
- Komplicirani propisi oko dozvola za gradnju i sl.
- Nedovoljna zainteresiranost vlasti za realizaciju projekata iz obnovljivih izvora energije
- Česte izmjene zakona o najnižim platama bez konsultacija sa privrednicima
- Nemogućnost kompanije da učestvuje u podsticajima Ministarstva privrede i preduzetništva zbog šifre djelatnosti
- Problemi sa poreskim inspekcijama, npr. poreska inspekcija je tražila od kompanije da se plate obaveze za poslodavca koje su već plaćene u Italiji, bez obzira na postojanje sporazuma o izbjegavanju dvostrukog oporezivanja
- Problem velikog odsustva radne snage (u sektoru tekstila)
- Previsoki nameti na plate radnika
- Visoka cijena električne energije
- Obrazovne institucije nisu dovoljno opremljene za dualno obrazovanje
- Kako je ITK industrija u ekspanziji u BiH i RS, javlja se problem oporezivanja i neloyalne konkurencije među radnom snagom zaposlenom u ovom sektoru. Sve veći broj IT stručnjaka napušta kompanije za koje radi, jer im je puno veća dobit osnovati mali obrt i tako raditi za inostranu kompaniju, nego dobijati neto platu od poslodavca. Ovo naizgled bezazleno pitanje dovodi do urušavanja ITK sektora sa jedne strane kao i izbjegavanje poreskih obaveza sa druge strane (ukoliko uzmemo da su prosječne plate u ovom sektoru preko 5000 KM neto, odnosno cca 10 000 bruto, vidimo ogromnu razliku u zaradi, ali i izbjegavanju obaveza prema državi). Ukoliko želimo da nam ITK sektor bude jedan od vodećih ovo pitanje će uskoro morati doći na red.
- Omogućiti finansiranje i stipendiranje nastavnog kadara posebno u srednjim stručnim obrazovnim ustanovama, da bi mogli doprinjeti stvaranju kvalifikovane i tržišno prihvatljive radne snage
- Investitori navode dugu proceduru u vezi sljedećeg: **Zakon o registraciji poslovnih subjekata u Republici Srpskoj** - čl. 32. Zakona propisuje da je u postupku osnivanja subjekta upisa, odnosno izmjene podataka od značaja za pravni promet koje se obavezno unose u Registar, radi utvrđivanja i promjene opštih i posebnih podataka, uz ostalu propisanu dokumentaciju, neophodno dostaviti izvod iz odgovarajućeg registra kojim se utvrđuje identitet osnivača domaćeg ili stranog pravnog lica. Ukoliko je osnivač subjekta upisa strano pravno lice, čiji je osnivač pravno lice, dostavlja se i izvod iz odgovarajućeg registra za pravno lice osnivača ako njegov udio iznosi 20% ili više (*stvarni vlasnik*), te za sva pravna lica osnivača čiji udio iznosi 20% ili više, sve do izvoda iz odgovarajućeg registra u kojem je moguće identifikovati konačnog vlasnika - fizičko lice, koji je ovjerio nadležni organ te države, sa apostilom, te uvjerenje nadležnog organa o prebivalištu države iz koje dolazi domaće ili strano fizičko lice osnivača i dokaz o izmirenim obavezama po osnovu direktnih poreza za fizičko i pravno lice osnivača na teritoriji Republike Srpske. Izuzetno komplikovana procedura, dugotrajna i iziskuje znatne materijalne troškove.

FIPA podržava i prijedloge i preporuke koje je Unija udruženja poslodavaca RS objavila pod nazivom „Program ekonomskih reformi RS 2023 -2025. godina“.

ZAKLJUČAK

Smatramo da bi se uz mjere koje FIPA predlaže, a bazirane na iskustvima investitora, za unaprijeđenje poslovnog ambijenta, kao i mjere koje predlažu drugi organi ili organizacije uz veća izdavanja za programe zapošljavanja za nezaposlene osobe, unaprijeđenje srednjoškolskog stručnog obrazovanja uz aktivno uključenje privrede, ubrzo mogla promijeniti sliku na tržištu rada nabolje.

Moramo više iskoristi pogodnosti kao što su strateški položaj, stabilan finansijski sektor, povoljne trgovinske i druge sporazume, niske carine i niske poreze te niske troškove poslovanja, dobre prirodne resurse i vrlo atraktivne lokacije za ulaganje - te otvoriti vrata promjenama koje investitori traže.

U nastavku slijedi pregled podataka koji su rezultat odgovora predstavnika stranih kompanija u okviru Aftercare upitnika.

PREGLED ODGOVORA AFTERCARE UPITNIKA

Slijedi analiza podataka na osnovu odgovora predstavnika kompanija sa učešćem stranog kapitala. Analiza se odnosi na posjećene kompanije i u direktnoj je zavisnosti od dostavljenih odgovora u okviru Aftercare upitnika. Obzirom na poznate nam probleme s kojim se susreću kompanije u BiH ili na osnovu odgovora članova entitetskih privrednih komora, analiza Aftercare upitnika može djelovati suviše pozitivno. Potrebno je uzeti u obzir da je za većinu stranih kompanija koje uspješno posluju u BiH zaslužan i angažman njihovih matičnih kompanija. Kompanije sa stranim kapitalom, koje proizvode za svoje matične firme i imaju osiguran plasman proizvoda, imaju i jednu poslovnu brigu manje, a to je borba za tržište.

ANALIZA AFTERCARE POSJETA ZA 2022. GODINU

U 2022. godini FIPA je obavila planiranih 30 posjeta i razgovora sa kompanijama u stranom vlasništvu, a 13 posjeta je obavljeno sa Saradničkom mrežom.

Ukupno realizovane investicije **za analiziranih 30 kompanija** su iznosile 409.2 miliona eura, zapošljavaju 6,516 radnika, od čega je 4,538 novozaposlenih, dok su 1,978 radnika preuzeta kroz privatizaciju ili akviziciju. Manji broj preuzetih radnika je očekivan obzirom da su se od analiziranih kompanija četiri odnosile na privatizaciju ili akviziciju.

Uz do sada realizovane investicije značajne su planirane investicije u naredne tri godine, koje su predviđene u iznosu 541.9 miliona eura, kao i otvaranje 1,746 novih radnih mjesta. Potrebno je napomenuti da se planirane reinvesticije u značajnom iznosu odnose na planove kompanija koja pripremaju realizacije novih projekata u energetici i poslovanju nekretninama.

Na osnovu dostavljenih podataka u okviru Aftercare programa za 2022. godinu, za 30 kompaniju je karakteristično:

- Od analiziranih kompanija 20 ili 67% su proizvodne djelatnosti:

tekstil i koža (4)	metalske (3)
elektro (3)	autoindustrija (2)
prehrambena (2)	energetika (2)
rudarstvo (1)	drvena (1)
ostale proizvodne djelatnosti (1)	

Realizovane investicije u okviru proizvodnje su 180.2 miliona eura (početne investicije 96.8 miliona eura i reinvesticije 83.4 miliona eura). Zaposleno je 3,783 radnika od kojih je 3,255 novih radnih mjesta i 528 preuzetih radnika.

U naredne tri godine planirane investicije u okviru proizvodnje su 440.7 miliona eura i zaposlenje za novih 1,544 radnika. Najznačajniji iznos novih investicija planiran je za projekte u okviru energetike, a najveći broj novih radnih mjesta planiran je u okviru autoindustrije.

- Od ostalih djelatnosti u okviru posjećenih kompanija su zastupljene:

turizam (3)	trgovina (2)
uslužne djelatnosti (2)	ICT (2)

ostale finansijske usluge (1)

- Prema vrsti investicija najveći broj kompanija 22 ili 73.3% su novoosnovane, četiri kompanije ili 13.3% su kao zajedničko ulaganje i također u četiri kompanije ili 13.3% je strani kapital registrovan nakon privatizacija ili akvizicije.

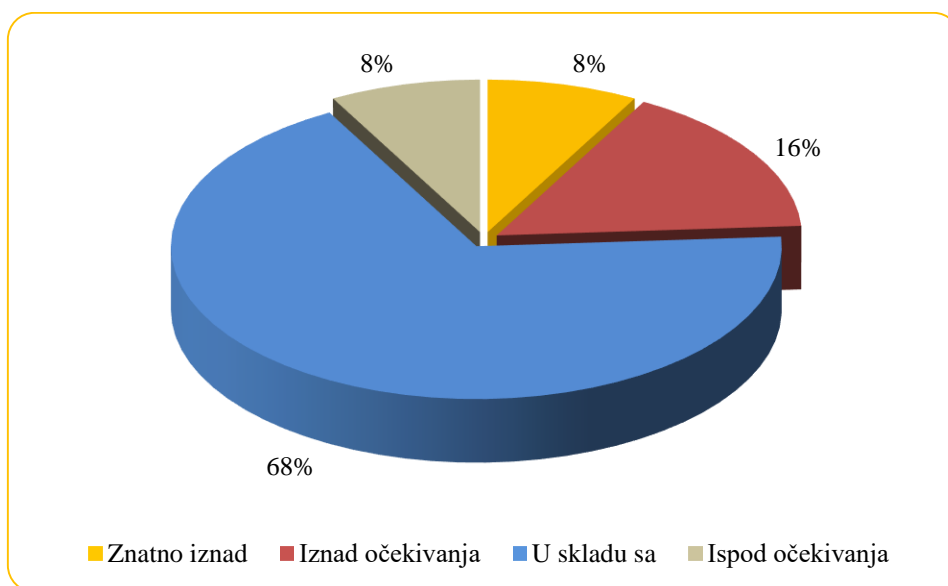
Osnovni pokazatelji o poslovanju posjećenih kompanija:

- 86.7% (ili 26 od 30 kompanija) je odgovorilo da planira reinvesticije u proširenje, unapređenje poslovanja ili nove projekte. Dio kompanija nije precizirao iznos planirane reinvesticije, ali najmanje pet kompanija planiraju reinvesticije preko 50 miliona eura. Četiri kompanije ili 13.3% su se izjasnile da ne planiraju reinvesticije.
- 90.0% (ili 27 kompanija) planira povećanje zaposlenosti u naredne tri godine (dok tri kompanije ili 10.0% ne planiraju nova radna mjesta). Dio odgovora je potvrdio da planiraju nova radna mjesta ali bez specificiranog broja, a dio kompanija predviđa lagani organski rast. Devetnaest (19) kompanija, koje su navele broj planiranih novih radnih mjesta, očekuje da će zaposliti 1,746 novih radnika.

Kao i u prethodnim godinama nisu sve kompanije dale odgovore na sva pitanja u okviru upitnika. Analiza odgovora o uslovima poslovanja se odnosi na manje od trideset kompanija (od 18 do 28), a u zavisnosti od dostavljenih odgovora. Od ponuđenih odgovora statistički se može prikazati da je većina ocjena „dobro ili zadovoljava“, a što će se detaljnije obraditi uz usporedbu sa odgovorima u prethodnim godinama.

Kao i u prethodnim godinama, najviše negativnih ocjena je dobilo pitanje „Da li je podrška institucija u skladu sa vašim očekivanjima“. Naravno brojne su i primjedbe na administrativne i poslovne barijere, ali većina posjećenih kompanija posluje uspješno, što se odražava i u ponuđenim odgovorima.

Ocjena poslovnih rezultata u odnosu na očekivanja, prema odgovorima u 2022. godini (za 25 kompanija)



Izvor: Aftercare program 2022, FIPA februar 2023.

PREGLED ODGOVORA AFTERCARE UPITNIKA 2022 UZ USPOREDNI PREGLED SA ODGOVORIMA IZ PRETHODNIH GODINA

Ponovo napominjemo da se rezultati odnose na odgovore posjećenih kompanija sa stranim kapitalom, koje u većini posluju uspješno. Odgovori se u pojedinim slučajevima mogu činiti pozitivniji od očekivanih ili od procjena poslovnog okruženja u Bosni i Hercegovini. Naravno brojne su i primjedbe na administrativne i poslovne barijere, te smatramo da ponuđeni odgovori nisu pohvalni i da ih treba promatrati uz kritički osvrt, a u cilju unapređenja poslovnog okruženja.

Kao i u prethodnim godinama, najveći broj od posjećenih kompanija u 2022. su informacije o mogućnostima ulaganja u Bosni i Hercegovini dobile kroz razne poslovne kontakte (partnere, dobavljače, klijente). U pojedinim slučajevima kompanije su podatke o mogućnostima ulaganja dobile direktno od FIPA-e.³ Inicijalne informacije o mogućnostima ulaganja u BiH su dobivene i pomoću investicionih konferencija, savjetnika/posrednika ili drugih izvora kao što je internet, pa su u tom smislu i promotivne aktivnosti FIPA-e potvrdile posrednu korist.

Prilikom planiranja investicija, kompanije obično istražuju mogućnosti u više zemalja i procjenjuju koja lokacija može biti najpovoljnija za njihove poslovne aktivnosti. Na osnovu razgovora sa predstavnicima kompanija u 2022. kao i u prethodnim godinama, može se generalno zaključiti da se uslovi poslovanja u BiH najčešće porede sa zemljama regiona.

Kao prednost za Bosnu i Hercegovinu može se istaći i zasluga dijaspore (lične inicijative privrednika koji su porijeklom iz BiH) ili poticaji drugih vlada koji su imali programe za širenje poslovanja u BiH. U okviru posjećenih kompanija, u 2022. godini njih 30.0% je povezano sa dijasporom. U 2021. godini 33.3% je bilo povezano sa dijasporom, a u 2020. je bilo 42.9%, a prema dostavljenim odgovorima najčešće su vlasnici ili suvlasnici.⁴

U okviru Aftercare programa za 2022. na pitanje „da li su poticali i druge da investiraju u BiH“ dio kompanija nije odgovorio, a od 23 kompanije koje su odgovorile na pitanje, njih 78.3% (18) je do sada poticalo i druge da investiraju u BiH (dok je negativno odgovorilo 21.7% ili 5 kompanija).

Obzirom da su zadovoljni strani investitori najbolji promotori investicionih potencijala u BiH, tako i investitori kojima smo uspjeli pomoći u sklopu Aftercare posjeta, potvrđuju važnost programa i u promotivne svrhe.

³ Od posjećenih kompanija u 2016. šest je podatke o mogućnostima ulaganja u BiH dobilo od FIPA-e, u 2017. dvije kompanije su inicijalne podatke dobile od FIPA-e (direktno i web), u 2018. i 2020. po jedna kompanija je imala direktni kontakt sa FIPA-om prilikom registracije preduzeća. U okviru posjeta u 2021. godini, jedna kompanija je inicijalne informacije o mogućnostima ulaganja dobila direktno od FIPA-e.

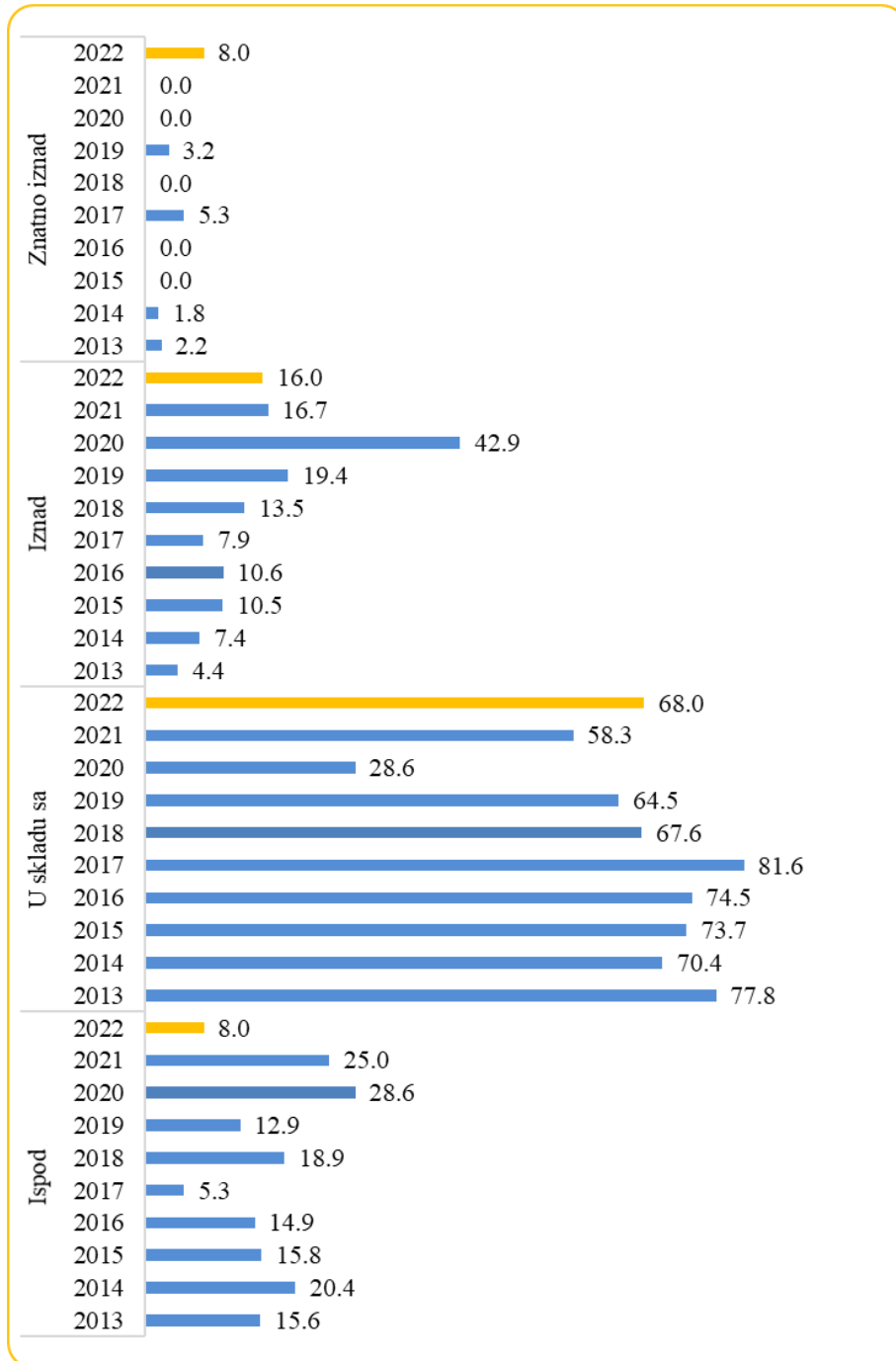
⁴ U okviru posjećenih kompanija, u 2020. godini 42.9% je povezano sa dijasporom, a u 2019. godini 35.5%, a prema dostavljenim odgovorima najčešće su vlasnici ili suvlasnici.

U okviru posjećenih kompanija u 2018. godini, 13 kompanija (ili 33% od 39 dostavljenih odgovora) je povezano sa dijasporom. Od 13 kompanija u 7 su privrednici porijeklom iz BiH vlasnici ili suvlasnici.

U okviru posjećenih kompanija u 2017. godini, 11 kompanija (ili 28,2% od 39 dostavljenih odgovora) je povezano sa dijasporom. Od 11 kompanija u 10 kompanija privrednici porijeklom iz BiH su vlasnici ili suvlasnici a u 1 kompaniji oni su uposlenici ili savjetnici.

Kompanije sa stranim kapitalom o poslovnom okruženju u BiH

Ocjena poslovnih rezultata u odnosu na očekivanja, usporedni pregled odgovora u okviru posjeta od 2013. do 2022. godine (%)



Izvor: Aftercare program 2013. - 2022, FIPA februar 2023.

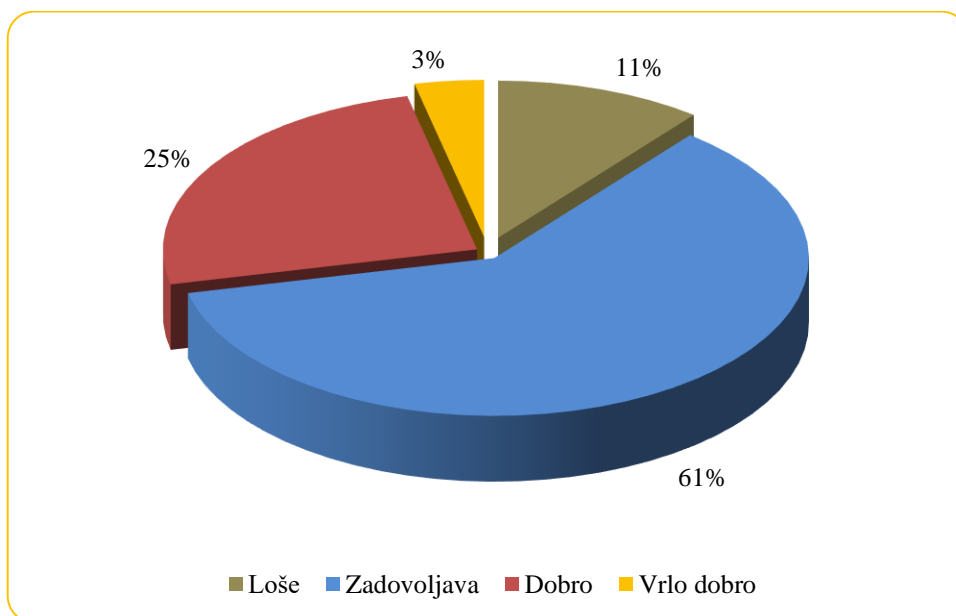
Prema usporednom pregledu za period 2013. – 2022. godina, evidentno je da najveći broj kompanija posluje u „skladu sa očekivanjima“. U 2022. godini isti broj kompanija je poslovaio „ispod“ i „znatno iznad“ svojih očekivanja. U prethodnim godinama je bio značajan procent kompanija koje su poslovale „ispod“ svojih očekivanja, što je svakako zabrinjavajući

pokazatelj. U 2020. godini uz iznenađujuće visok procent odgovora da je poslovanje „iznad očekivanog“ potrebno je istaći i porast odgovora kompanija da su poslovali „ispod očekivanog“. Obzirom na specifične uslove poslovanja u 2020. godini, ocjena poslovanja „iznad očekivanog“ se ne može smatrati unapređenjem poslovnog okruženja, već činjenicom izraženijeg utjecaja pojedinih kompanija u odnosu na manji uzorak ponuđenih odgovora u toj godini.

U 2022. godini na pitanje o rezultatima poslovanja 8% kompanija (ili dvije od 25) je ocijenilo da su rezultati poslovanja „znatno iznad očekivanog“, 16.0% odgovora (četiri od 25) potvrđuje rezultate poslovanja „iznad očekivanog“, za 68.0% odgovora (17 od 25) rezultati su u „skladu sa očekivanjima“, a 8.0% (ili dvije od 25) je odgovorio da su rezultati poslovanja „ispod očekivanih“. Pet kompanija ili 16.7% nije odgovorilo na postavljeno pitanje obzirom da su u početnoj fazi realizacije investicije.

Na pitanje o ocjeni **ukupnog poslovnog okruženja u BiH** u 2022. godini je odgovorilo 28 kompanija. Na osnovu odgovora 10.7% kompanija je ocijenilo poslovno okruženje u BiH kao loše (3 kompanije), 60.7% odgovora (ili 17 kompanija) se izjasnilo da poslovno okruženje zadovoljava, 25.0% (7 kompanija) je ocijenilo poslovno okruženje kao dobro, a 3.6% (jedna kompanija) je ocijenila poslovno okruženje u BiH kao vrlo dobro.

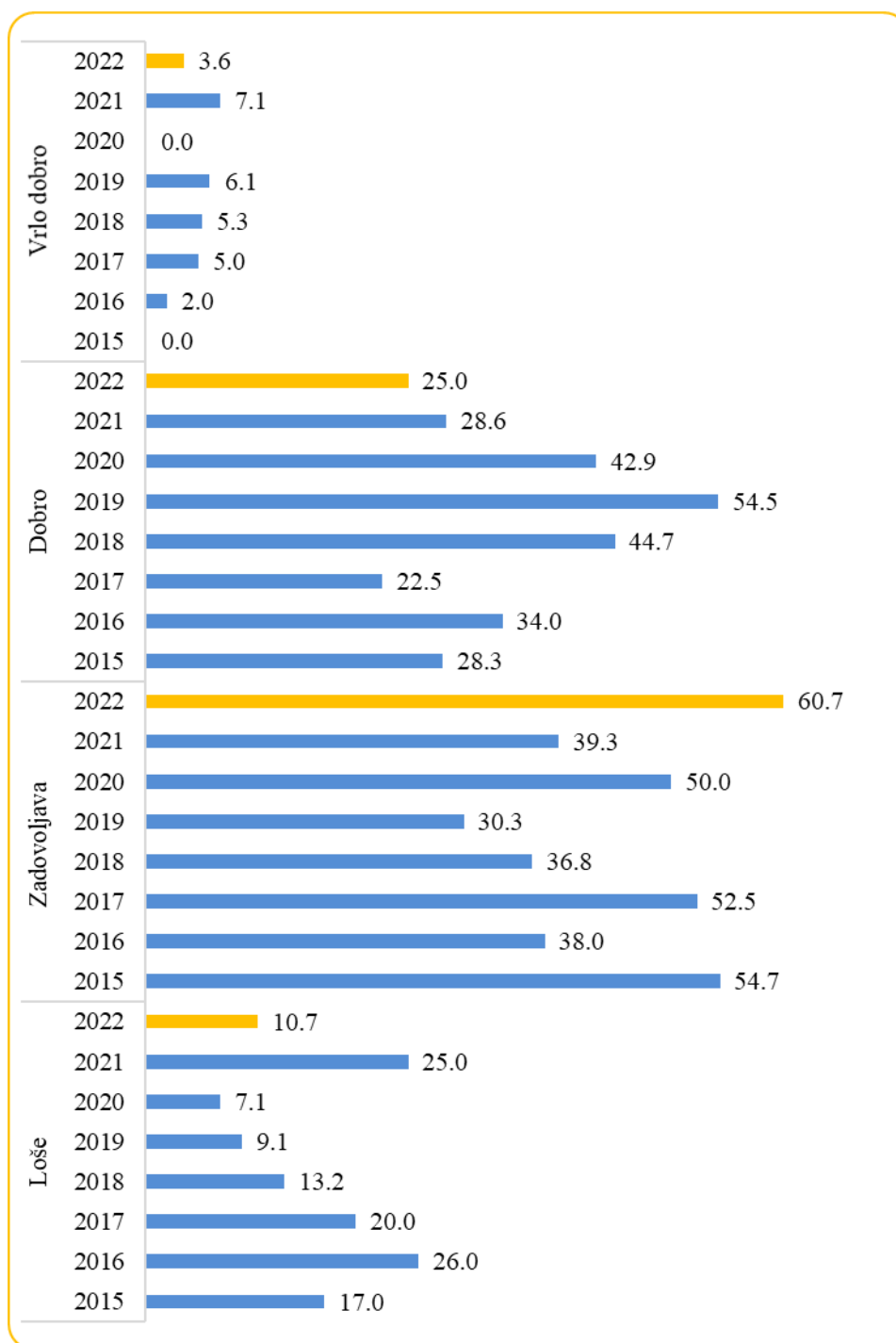
Ocjena ukupnog poslovnog okruženja u BiH, prema odgovorima iz 2022. godine



Izvor: Aftercare program 2022, FIPA februar 2023.

Obzirom na izmjenu u okviru upitnika (drugačija formulacija pitanja) usporedna analiza sa odgovorima iz 2013. i 2014. godine se ne bi mogla smatrati relevantnom, te slijedi usporedni pregled sa odgovorima za period 2015. - 2021. godina.

**Ocjena ukupnog poslovnog okruženja u BiH,
usporedni pregled odgovora u okviru posjeta za 2015. - 2022. godinu (%)**



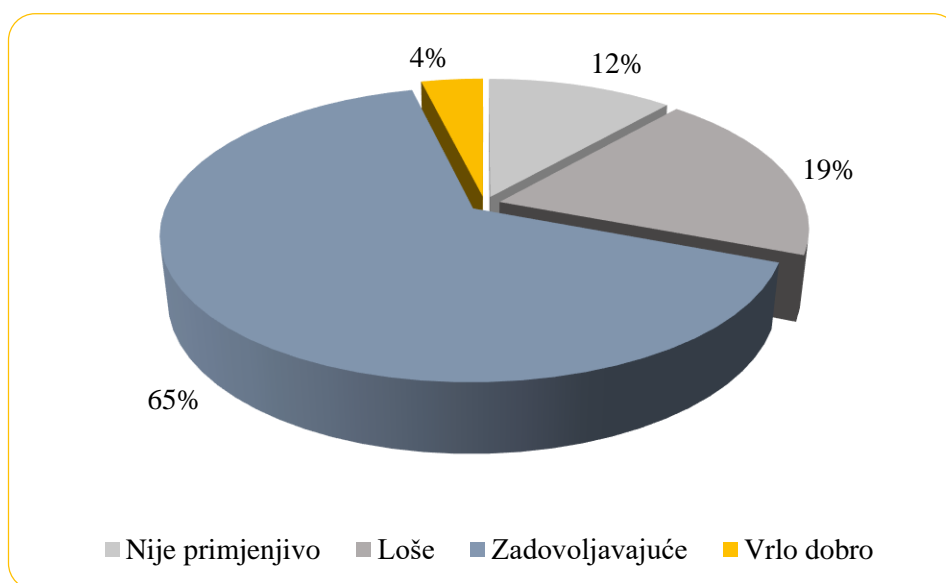
Izvor: Aftercare program 2015. - 2022, FIPA februar 2023.

Uz manje oscilacije najznačajniji procent odgovora se odnosi na ocjene da ukupno poslovno okruženje u BiH „zadovoljava“. Također možemo primjetiti da se od 2019. smanjuje procent ocjena da je poslovno okruženje „dobro“. U 2021. godini je značajno povećan procent odgovora koji ocjenjuju poslovno okruženje u BiH kao „loše“, da bi nešto manji procent u 2022. i dalje bio veći u odnosu na 2019. godinu. U 2022. je u odnosu na prethodnu godinu manji i procent kompanija koje ocjenjuju poslovno okruženje u BiH kao „vrlo dobro“.

Bez obzira na eventualna unapređenja ili nazadovanja koja se statistički mogu iskazati, primjetan je velik broj odgovora koji ocjenjuju poslovno okruženje u BiH kao loše i ne postoji ili je mali procent odgovora da je poslovno okruženje „vrlo dobro“. To je znak svim nivoima vlasti, da se trebaju učiniti dodatni naponi u cilju poboljšanja poslovnog ambijenta i osigurati uslovi za nova ulaganja, kako stranih tako i domaćih investitora.

Na osnovu pitanja u okviru Aftercare upitnika „**koliko kompanije poznaju usluge / podršku, koje investitorima pružaju institucije na raznim nivoima vlasti**“, analizirano je 26 ponuđenih odgovora iz 2022. godine. Najveći procent odgovora 65% odnosi se na ocjenu „zadovoljava“. Za 12% odgovora pitanje nije primjenjivo jer nisu tražili usluge / povlastice, a značajan procent 19% se odnosi i za ocjenu „loše“. Samo 4% kompanija ocjenjuju da su „vrlo dobro“ upoznati sa podrškom koje pružaju institucije na svim nivoima vlasti.

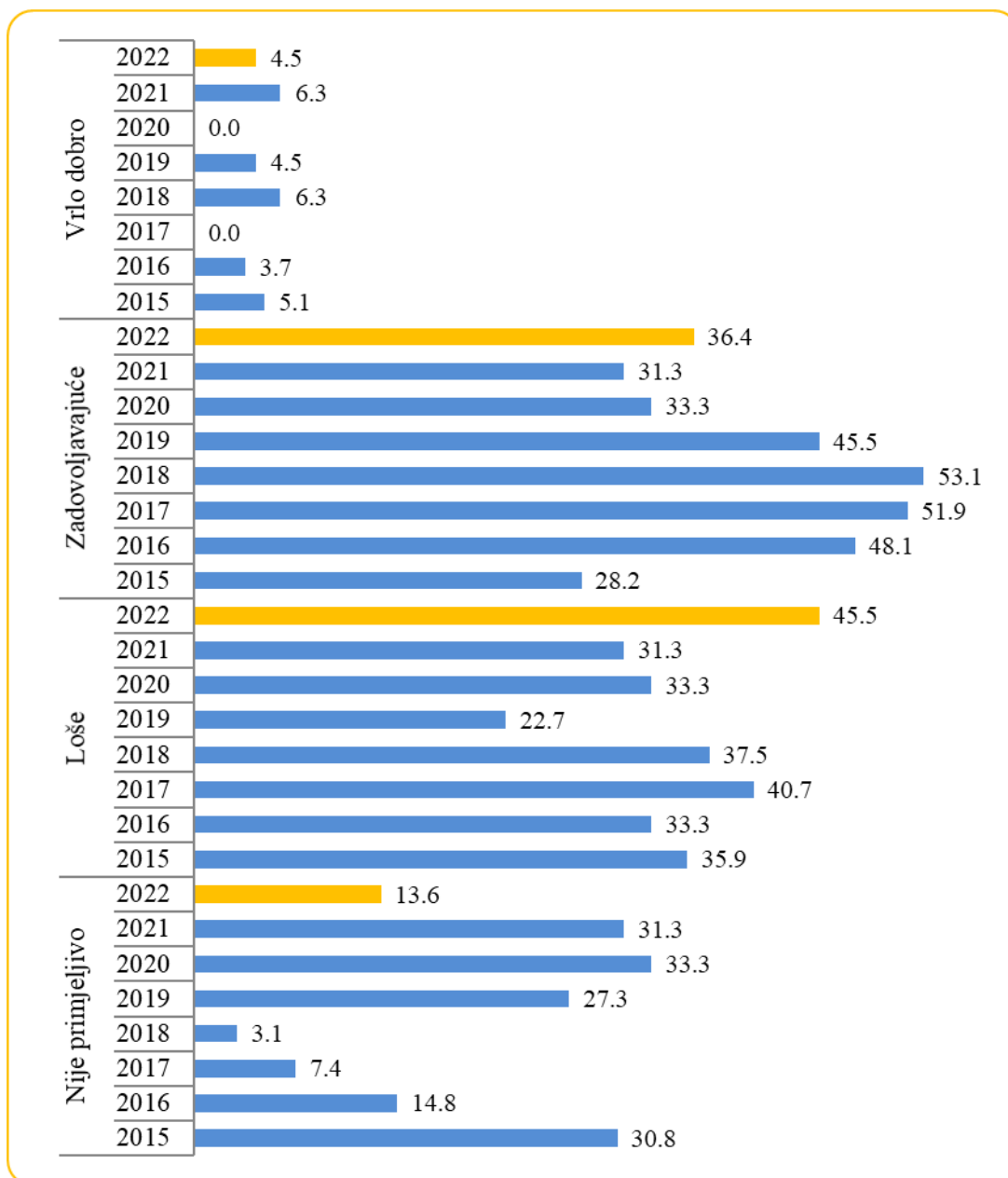
**Pitanje: koliko poznajete usluge / podršku koje investitorima pružaju institucije?
Odgovori u 2022. godini**



Izvor: Aftercare program 2022, FIPA februar 2023.

Na pitanje „**da li je podrška institucija u skladu sa vašim očekivanjima**“ odgovorile su 22 kompanije, a najveći procent odgovora 45.5% ocjenjuje da je podrška institucija (svi nivoi vlasti) u posljednje tri godine bila loša ili ispod očekivanja.

**Usporedni pregled odgovora za 2015. - 2022. godinu:
da li je podrška institucija u skladu sa vašim očekivanjima? (%)**



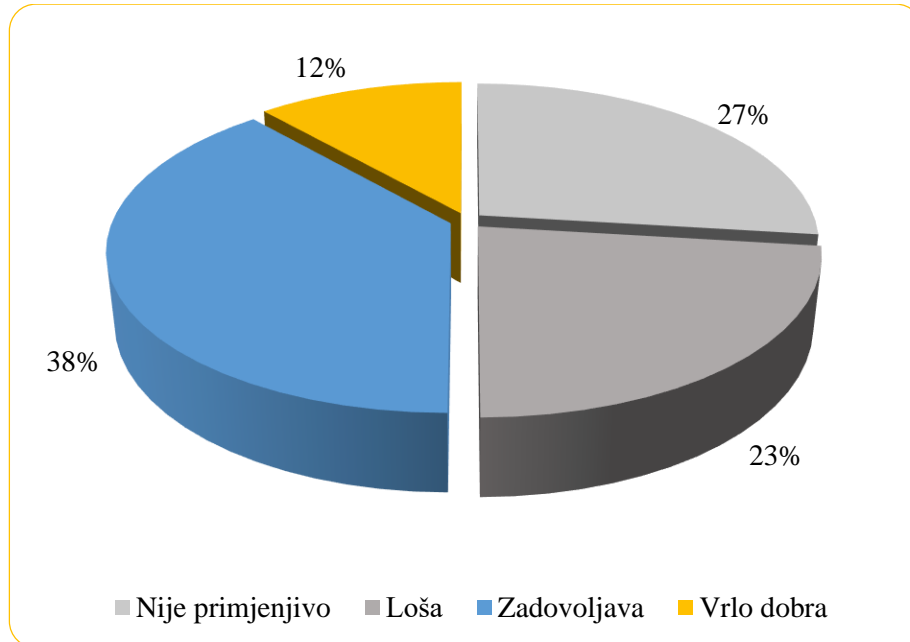
Izvor: Aftercare program 2015. - 2022, FIPA februar 2023.

Analizirajući i odgovore u prethodnim godinama⁵, očekivano veliki procent odgovora potvrđuje da investitori nisu zadovoljni podrškom od institucija u posljednje tri godine. Najveći procent negativnih ili loših ocjena se upravo odnosi na pitanja o „poznavanju usluga“ i „da li je podrška institucija u skladu sa očekivanjima“.

⁵ Mada se u 2020. radi o izuzetno malom uzorku, uvršten je u pregled radi kontinuiteta uz napomenu da rezultati ne predstavljaju poboljšanje ili pogoršanje u odnosu na ranije godine.

Na pitanje: „**ocjena stručnosti izvršnog osoblja institucija**“ na raznim nivoima odgovorilo je 26 kompanija u 2022. godini.

Ocjene stručnosti izvršnog osoblja institucija, za 2022. godinu



Izvor: Aftercare program 2022, FIPA februar 2023.

U 2022. godini najveći procent 38% odgovora o stručnosti osoblja institucija se odnosi na ocjenu „zadovoljava“, a 12% ocjenjuje da je stručnost osoblja institucija „vrlo dobra“. Ocjena stručnosti osoblja „loša“ je prema 23% odgovora, a 27% odgovora se odnosi da „nije primjenjivo“.

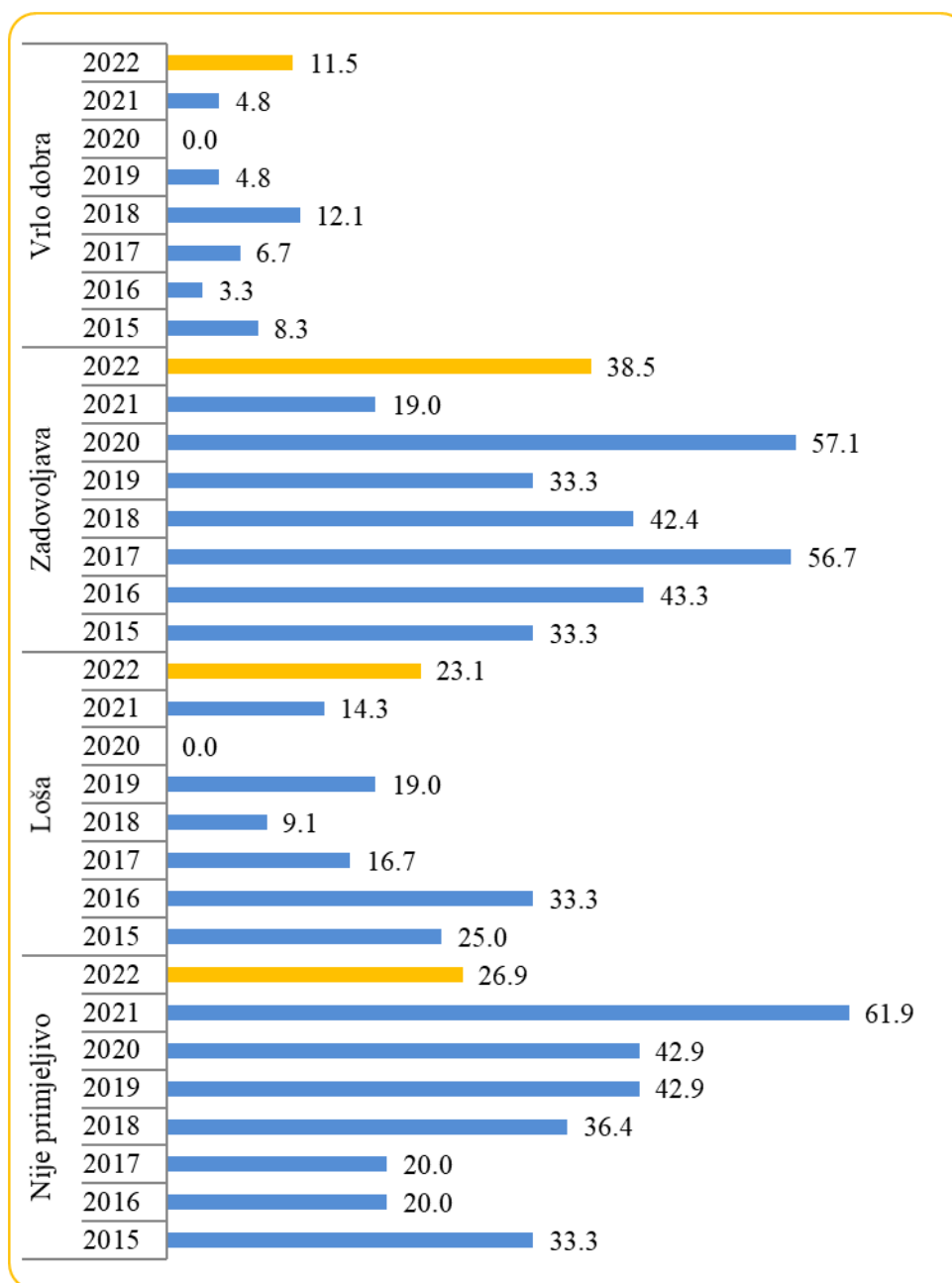
Za ocjenu stručnosti uposlenika institucija, u 2022. kao i u prethodnim godinama, je karakteristično da se značajan procent odgovora odnosi na „nije primjenjivo“, tj. nisu ponudili odgovor obzirom da nisu tražili savjet ili pomoć od predstavnika institucija te nisu ocjenjivali njihovu stručnost, što posredno također nije pozitivan pokazatelj. U 2021. godini „nije primjenjivo“ se odnosilo na čak 62% odgovora.

Mada se veći procent odgovora odnosi na pozitivno mišljenje o stručnosti uposlenika institucija, tj. da stručnost „zadovoljava“, značajniji broj odgovora je ocjenjivao stručnosti osoblja kao lošu u odnosu na skromne procente odgovora da je stručnost „veoma dobra“. U 2020. godini je uz mali uzorak ponuđenih odgovora bilo karakteristično da niti jedna kompanija nije ocijenila stručnost osoblja kao „vrlo dobru“ ali ni kao „lošu“.

Prema ponuđenim odgovorima je evidentno da ima prostora za unapređenje stručnosti izvršnog osoblja institucija.

U okviru odgovora, većina predstavnika stranih kompanija ističe pozitivna iskustva u saradnji sa lokalnim nivoom vlasti.

**Usporedni pregled odgovora za 2015. - 2022. godinu:
ocjena stručnosti izvršnog osoblja institucija? (%)**



Izvor: Aftercare program 2015. - 2022, FIPA februar 2023.

Izvoz i korištenje inputa iz BiH

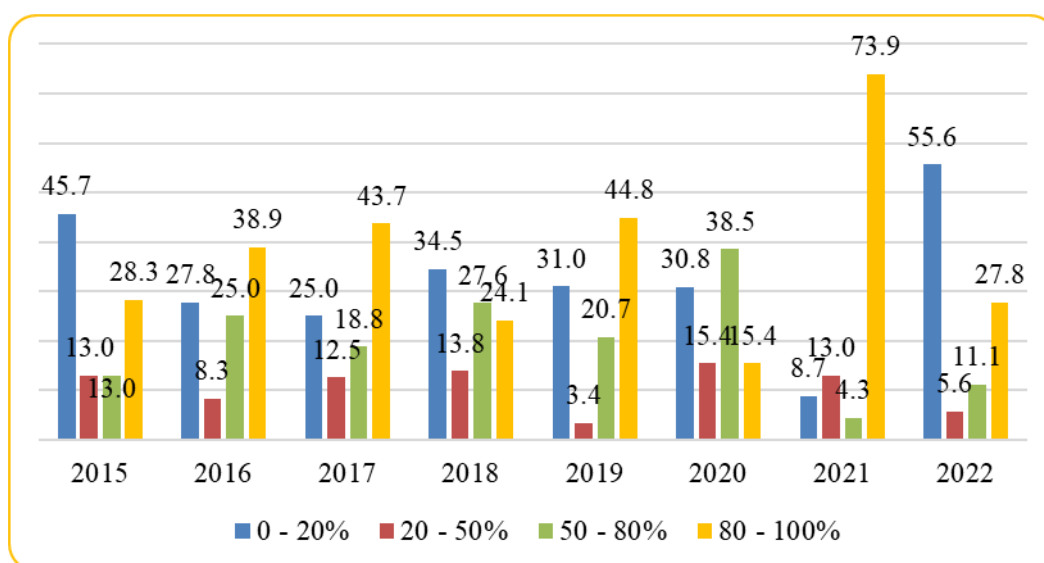
Većina posjećenih kompanija je izvozno orijentisana, a dio inputa / materijala, u okviru poslovanja koriste iz BiH.

Izvoz: U 2022. godini 21 kompanija je ponudila odgovor o izvozu, a najviše 71.4% izvozi od 80-100% svojih proizvoda/usluga, 9.5% izvozi od 50-80%, 4.8% izvozi od 20-50%, dok je 14.3% odgovora potvrdilo da su orijentisani na domaće tržište i imaju zanemariv izvoz od 0-

20% proizvoda/usluga. I u prethodnim godinama dominirale su izvozno orijentisane kompanije⁶.

Radi boljeg uvida u **korištenje inputa** predstavljen je grafikon koji prikazuju odgovore u okviru Aftercare upitnika za periode 2015. – 2022. godina. Ne predlaže se usporedni pregled u smislu povećanja / smanjenja obzirom da je korištenje inputa usko vezano sa specifičnim djelatnostima kompanija, pa je tako u zavisnosti od specifičnih kompanija koje su posjećene u raznim godinama. Kompanije koje koriste minimalno učešće inputa iz BiH, većinom se bave doradom proizvoda za poznatog kupca ili preradom sirovina kojih u BiH nema dovoljno.

Pitanje: koliko inputa / materijala potiče iz BiH, 2015. - 2022. godina (%)



Izvor: Aftercare program 2015. - 2022, FIPA februar 2023.

⁶ U 2021. godini 23 kompanije su ponudile odgovor o izvozu, a najviše 73.9% izvozi od 80-100% svojih proizvoda/usluga, 4.3% izvozi od 50-80%, 13.0% izvozi od 20-50%, dok je 8.7% odgovora potvrdilo da izvoze od 0-20% proizvoda/usluga.

U 2020. godini četrnaest kompanija je ponudilo odgovor o izvozu, a najviše 50% izvozi od 80-100% svojih proizvoda/usluga, 7.1% izvozi od 50-80%, ni jedna kompanija nije odgovorila da izvoze od 20-50%, dok je 42.9% odgovora potvrdilo da su orijentisani na domaće tržište i izvoze od 0-20%

U 2019. godini od posjećenih kompanija (18 od 27 kompanija koje su ponudile odgovor na postavljeno pitanje) 66,7% izvozi od 80-100% svoje proizvodnje, a 7,4% (2 kompanije) izvoze od 50-80% proizvoda (većina odgovora od kompanija iz proizvodnih djelatnosti). Prema odgovorima u 2019. za izvoz od 20-50% nije bilo odgovora, dok 25,9% (7 kompanija) izvozi od 0-20% proizvoda/usluga. Izvozno orijentirane kompanije su prevladavale i u prethodnim godinama.

U 2018. godini od posjećenih kompanija 74,6% (ili 23 od 31 kompanije koje su ponudile odgovor na postavljeno pitanje) izvozi od 80-100% svoje proizvodnje, a 6,5% (2 kompanije) izvoze od 50-80% proizvoda (većina odgovora od kompanija iz proizvodnih djelatnosti). Izvoz manji od 50%, a prema odgovorima u 2018. odnosi se na: 6,5% (dvije kompanije) od 20-50% i 12,9% (4 kompanije) izvoz od 0-20% proizvoda/usluga. Izvozno orijentisane kompanije su prevladavale i u prethodnim godinama.

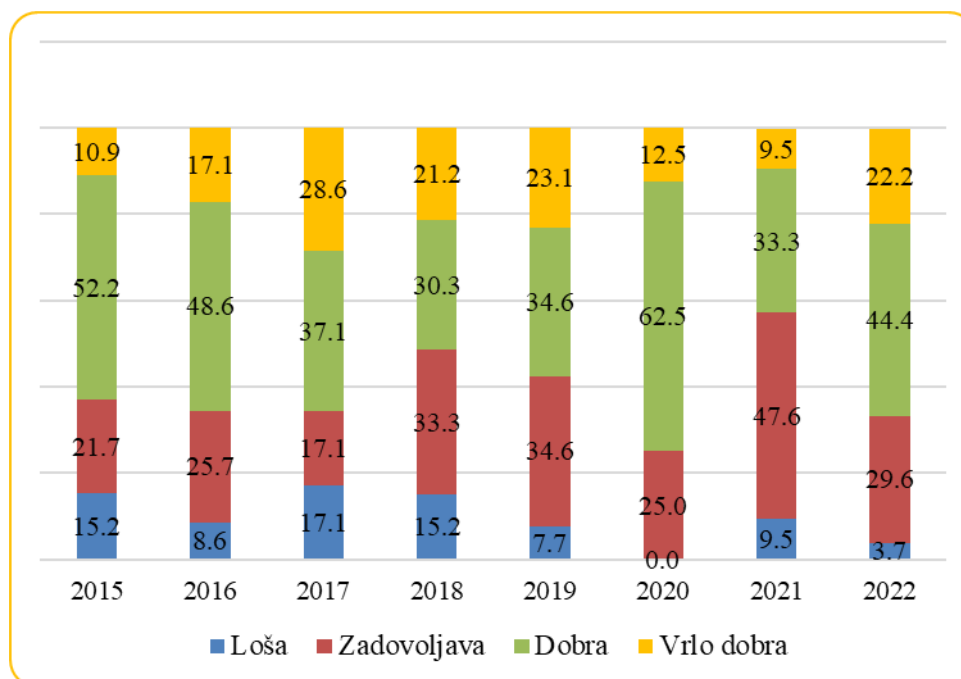
Osnovne ocjene poslovanja

Osnovne ocjene poslovanja odnose se na stručnost i pouzdanost radne snage, ocjene dobavljača, kooperanata i saradnika iz BiH, dostupnost finansijskih usluga i kvalitetu transporta. Slijede grafički prikazi na osnovu ponuđenih odgovora i uporedni pregled sa rezultatima za period 2015. - 2022. godina.

Promjene u okviru uslova poslovanja zahtijevaju vrijeme pa se tako ne mogu očekivati ni značajne promjene u okviru odgovora u usporedbi sa prethodnom godinom. Promjene je svakako značajnije pratiti u dužem vremenskom intervalu, što će osigurati usporedba odgovora većeg broja kompanija i u dužem vremenskom intervalu. U 2020. godini obzirom na uslove poslovanja uslijed pandemije broj odgovora po postavljenim pitanjima je bio manji (u okviru telefonskih i on-line upitnika nije odgovoreno na sva pitanja) a time i uzorak, ali su rezultati radi kontinuiteta predstavljeni u uporednom pregledu.

U 2022. godini najveći broj odgovora ocijenio je **stručnost i pouzdanost radne snage** u BiH kao „dobru“ 44.4%, 29.6% je ocijenilo stručnost i pouzdanost osoblja sa „zadovoljava“, a 22.2% kao „vrlo dobru“. U odnosu na prethodne godine može se primjetiti da je manji procent ocjene „loša“ (3.7%).

Ocjena radne snage, stručnost i pouzdanost (%)



Izvor: Aftercare program 2015. - 2022, FIPA februar 2023.

Iz razgovora sa stranim investitorima primjetna je značajna promjena koja se odnosi na tržište rada u BiH. Dostupnost kvalifikovane radne snage je bila jedna od osnovnih prednosti domaćih lokacija u ranijim godinama, ali na žalost u prethodnim godinama se sve češće u razgovoru navodi da je kvalifikovana radna snaga problem kod planiranih proširenja i da investitori moraju sami obučavati radnike. Već ranije je prepoznata potreba da se više pažnje usmjeri

usklađivanju obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada, što je neophodno razvijati i u narednim godinama.

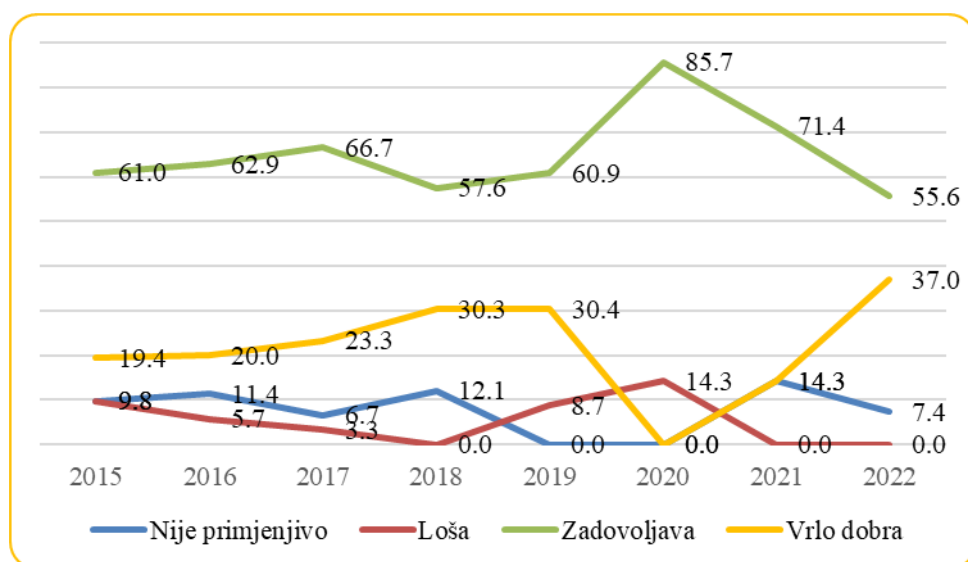
Promjene na tržištu rada su se prema odgovorima u okviru Aftercare programa mogle uočiti od 2017. godine, kada su između ostalih navedeni i problemi sa nedostatkom kvalifikovane radne snage za pojedina zanimanja. Problem odlaska mladih i kvalifikovanih radnika bila je aktuelna tema u 2019. godini. U razgovoru sa predstavnicima stranih kompanija, sve češće se iznosi problem nedostatka kadrova za planirana proširenja. Uz IT sektor ili usko stručna znanja u okviru tehničke struke (primjer CNC operater ili druga zanimanja metalnog sektora) navode se problemi sa regrutovanjem stručnih kadrova i u ostalim sektorima.

Uz potrebu unapređenja stručnosti i usklađivanja obrazovnog sistema sa potrebama tržišta rada, dostupnost motivirane radne snage je i dalje karakteristika i prednost većine lokacija u Bosni i Hercegovini.

Kompanije sa stranim kapitalom su značajne i u segmentu obrazovanja i usavršavanja mladih u BiH, obzirom da su često pokretači i učesnici u aktivnostima prekvalifikacija i obuka nezaposlenih. Kroz direktno zapošljavanje ili korištenje usluga drugih kompanija iz BiH pokretači su razvoja lokalnih zajednica, a njihove aktivnosti unaprjeđuju i efikasnost BiH kompanija.

Ocjena dobavljača, kooperanata i saradnika iz BiH je kao i u prethodnim godinama, u 2022. u najvećem broju odgovora ocijenjena sa „zadovoljava“.

Ocjena dobavljača, kooperanata i saradnika iz BiH (%)



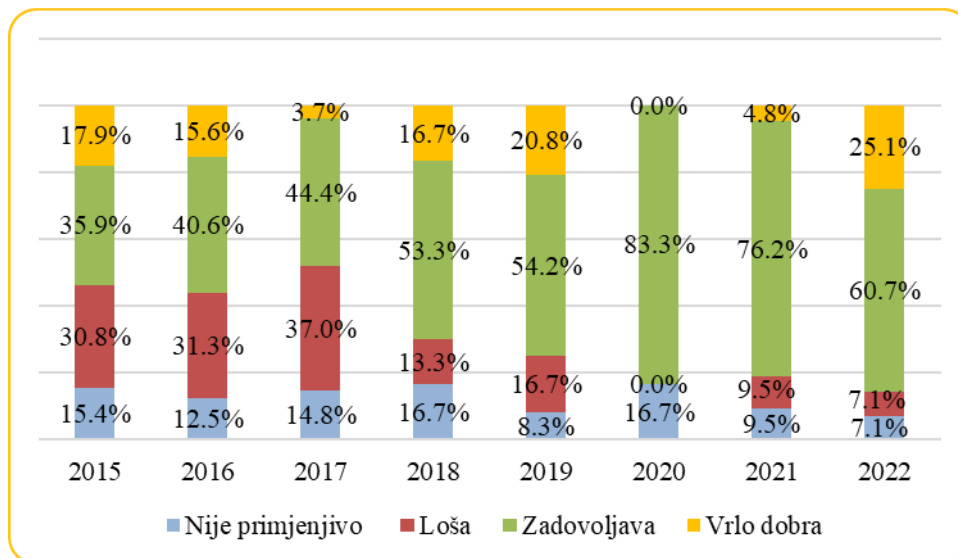
Izvor: Aftercare program 2015. - 2022, FIPA februar 2023.

U odnosu na sva postavljena pitanja u okviru upitnika, a u periodu 2015.-2022. ocjena dobavljača, kooperanata i saradnika iz BiH, su u najvećoj mjeri ocijenjene pozitivno. Međutim i uz pozitivne ocjene, generalni i stalni imperativ za kompanije u BiH jeste povećanje konkurentnosti, efikasnosti i usvajanje najnovijih trendova poslovanja.

Dostupnost finansijskih usluga u 2022. godini, kao i u prethodnim godinama, je u najvećem procentu ocijenjena sa „zadovoljava“, a povećan je i procent ocjene „vrlo dobro“. Ponovo se značajan procent odnosi na „nije primjenjivo“, obzirom da nisu tražene značajnije finansijske usluge u BiH.

Iz razgovora sa predstavnicima kompanija bilo je karakteristično da je od same dostupnosti veći problem cijena kapitala u BiH, a što je uticalo i na odgovor o dostupnosti finansijskih usluga.

Ocjena dostupnosti finansijskih usluga

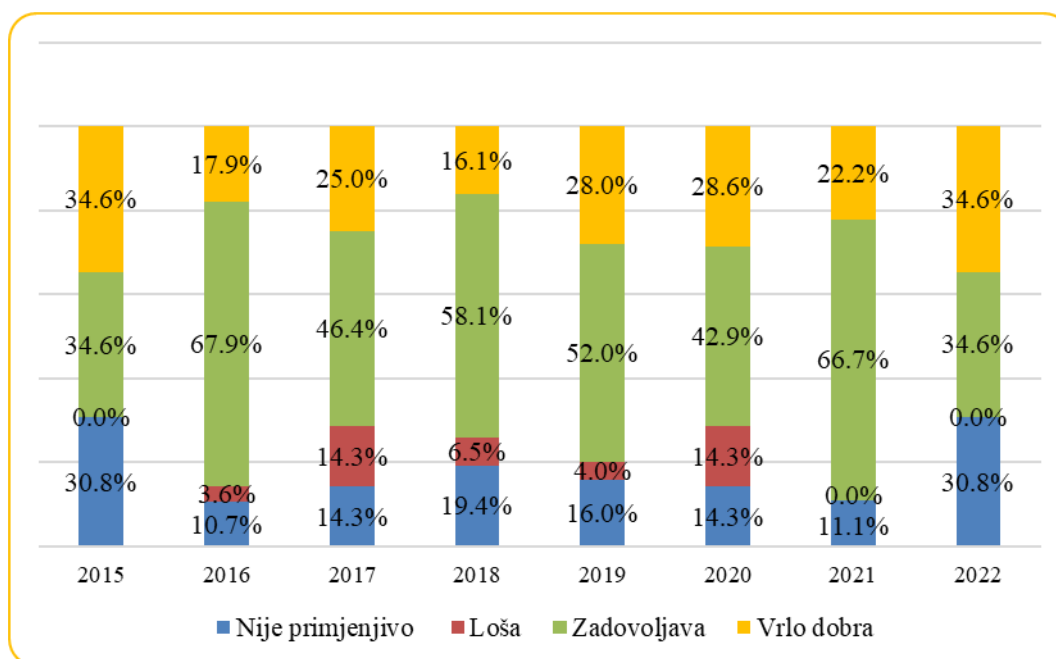


Izvor: Aftercare program 2015. - 2022, FIPA februar 2023.

Dostupnost i kvaliteta usluga transporta je u 2022. kao i u ranijim godinama pozitivno ocijenjena. Obzirom da se pitanje odnosi na „usluge transporta“ može se primjetiti da loše stanje transportne infrastrukture u BiH nije u većoj mjeri negativno uticao na ponuđene odgovore.

Privrednici su u ranijem periodu isticali da nisu zadovoljni dinamikom realizacije infrastrukturnih projekata i često su navodili probleme transportne infrastrukture kao nedostatak poslovnog okruženja u BiH. Unapređenje transportne infrastrukture je svakako jedan od značajnijih razvojnih projekata koji se implementira u BiH, uz očekivanje da će aktivnosti koje se provode (drumska infrastruktura, željeznice, riječni i avio transport) rezultirati kontinuiranom i bržem unapređenju u tom segmentu.

Dostupnost i kvaliteta usluga transporta



Izvor: Aftercare program 2015. - 2022, FIPA februar 2023.

ANALIZA AFTERCARE ODGOVORA 2007. – 2022.

Od 2007. do kraja 2022. godine, predstavnici FIPA-e, su obavili 745 posjete i razgovora sa kompanijama. Planirane i realizovane posjete, iz sve tri kancelarije (Sarajevo, Banja Luka i Mostar), po godinama su: u 2007. godini je bilo 80 aftercare posjeta, u 2008. – 45, 2009. – 35, 2010. – 30, 2011. – 35, 2012. – 35, 2013. – 65, u 2014. – 70, u 2015. – 70, u 2016. – 55, u 2017. – 50, 2018. – 54, 2019. – 40, u 2020. – 21, te u 2021. i 2022. godini po 30 posjeta/razgovora.

Analiza podataka za ukupno posjećene kompanije, od 2007. - 2022. godine, odnosi se na podatke 593 aftercare upitnika. Broj upitnika dostupnih za analizu je manji obzirom da neke kompanije nisu dostavile upitnik, pojedine kompanije su posjećene više puta ili je konstatovano da kompanije više nemaju strani kapital.

Analiza 593 upitnika⁷ daje vjerodostojan uzorak i pregled stanja i uslova poslovanja u BiH sa pozicije stranih investitora. Tokom šesnaest godina programa i sam aftercare upitnik je doživio izmjene i unapređenja, tako da se zbirna analiza podataka može odnositi samo na osnovne podatke.

⁷ Analizirani upitnici po godinama (prispjeli i umanjeni za kompanije koje su posjećene ponovo) za 574 kompanije su: 76 upitnika na osnovu posjeta u 2007, 38 u 2008, 34 iz 2009, 27 upitnika iz 2010, 30 upitnika iz posjeta u 2011, 33 iz 2012, 50 upitnika iz 2013, 46 upitnika iz 2014, 59 iz 2015, 49 iz 2016, 38 iz 2017, 38 iz 2018, 24 iz 2019, 11 iz 2020, 21 upitnik iz 2021. i 19 iz 2022. godine.

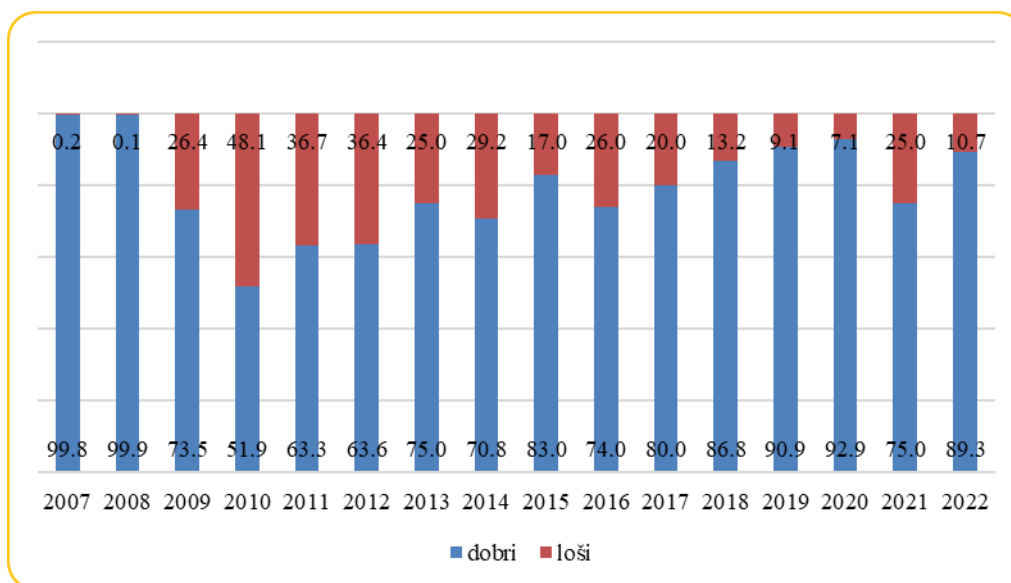
Ukupno investirani kapital u 593 kompanije je 6.0 milijardi eura (ili 11.7 milijardi KM) i zaposleno je 79,213 radnika. Uz investirani kapital, 80.1% kompanija je potvrdilo planirane reinvesticije (ili 475 od ukupnog broja). Uz povećanje i proširenje svojih kapaciteta planirana su i otvaranja novih radnih mjesta.

Poslovno okruženje, analiza za period 2007. – 2022.

Zbog izmjena ponuđenih odgovora usporedni pregled ocjena poslovnog okruženja je sveden na dva odgovora, tj. da je poslovno okruženje dobro ili loše.

U okviru šesnaestogodišnje realizacije programa došlo je i do promjena u okviru upitnika, tako da izmjene mogu uticati na usporedni pregled, a što se naročito odnosi na 2013. i 2015. godinu⁸. Uvažavajući uticaj izmjena upitnika, pregled se može koristiti za praćenje trenda ili izmjena u dužem vremenskom intervalu.

Grafički prikaz ocjene poslovnog okruženja u BiH (%)
na osnovu odgovora Aftercare upitnika (period 2007. – 2022.)



Izvor: FIPA, Aftercare program 2007. - 22, februar 2023.

Na osnovu odgovora predstavnika stranih kompanija u 2021. godini, u odnosu na prethodne četiri godine ili u odnosu na 2022. godinu, veći broj odgovora ocjenjuje poslovno okruženje u BiH kao loše. Lošija ocjena poslovnog okruženja u BiH na žalost nije bila iznenađujuća obzirom da je pored otežanih uslova poslovanja izazvanih pandemijom i politička kriza dodatno uticala da percepcija o BiH bude negativna. Veći procent pozitivnih odgovora u 2022. godini jeste novi optimizam ali nije nužno i unaprijeđenje poslovnog okruženja. Kako bi potvrdili

⁸ Investitori u okviru razgovora daju generalnu ocjenu poslovnog okruženja u BiH koja je prvobitno bilo opisno predstavljena pitanjem: „Uslovi poslovanja su: Dobri, Zadovoljavajući, Loši i Jako loši. Od 2013. pitanje je preformulisano kao „Uslovi poslovanja su: Vrlo dobri, Dobri, Loši ili Vrlo loši“, a od 2015. su ponuđene kategorije odgovora i to: „Uslovi poslovanja su: Vrlo dobri, Dobri, Zadovoljavajući i Loši“.

pozitivniju percepciju poslovnog okruženja u BiH potrebno je da i u narednim godinama odgovori potvrde unaprijeđenje.

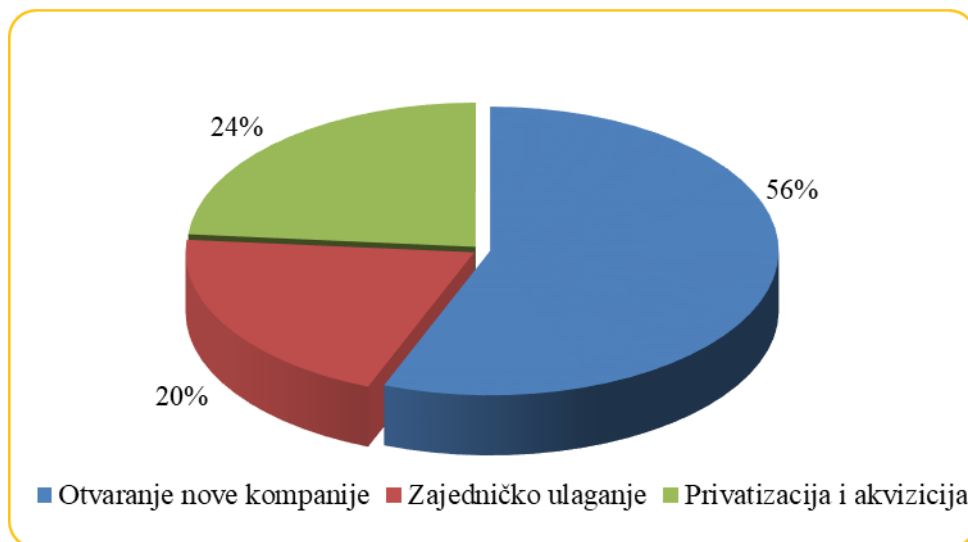
U okviru razgovora o poslovnom okruženju investitori navode niz prepreka i poteškoća sa kojim se susreću u procesu registracije i kasnije u toku poslovanja. Na žalost, mnoge primjedbe, naročito one koje se odnose na administrativne barijere, poreze i carine se ponavljaju godinama, što potvrđuje sporost procesa unapređenja uslova poslovanja.

Prema odgovorima stranih investitora, evidentne su lošije ocjene poslovnog okruženja od 2009. godine. Zastoj u reformama i unapređenjima poslovnog okruženja, ali i poslovanje u uslovima ekonomske krize, odrazili su se na ocjene poslovnog okruženja u BiH od 2009. godine. U 2010. godini ocjene poslovnog okruženja u BiH su bile najnepovoljnije, a nešto bolji rezultati u 2015. se moraju uzeti sa rezervom obzirom na izmjene u okviru upitnika. Iako su ocjene poslovnog okruženja u periodu 2017-2020. nešto povoljnije u odnosu na prethodne godine, potrebno je uzeti u obzir da je **odgovor „zadovoljava“ uvršten u pozitivnu ocjenu poslovnog okruženja**. Sa izuzetkom 2019. godine kada je najveći procent odgovora (više od 60%) ocijenio poslovno okruženje u BiH kao „dobro“ ili „vrlo dobro“, ocjena „zadovoljava“ je bila dominantna u prethodnim godinama (vidjeti na st. 28), što svakako nije odgovor kojim trebamo biti zadovoljni.

Analiza kompanija prema vrsti investicije

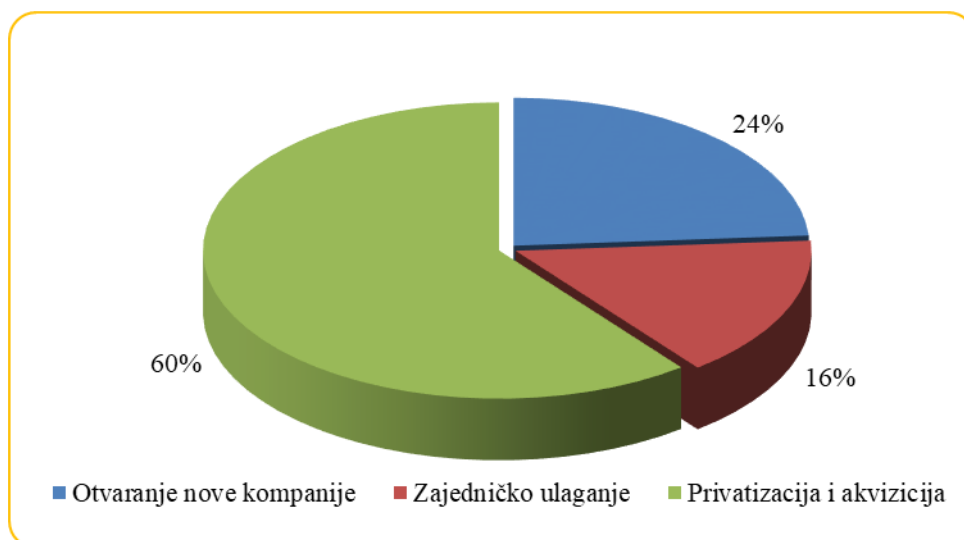
Prema vrsti investicije direktne strane investicije (DSI) su podijeljene na: otvaranje novih kompanija, zajednička ulaganja i spajanja kroz akvizicije ili privatizacije. I pored ograničenja koji se odnosi na dostupni uzorak (593 kompanije), analiza prema vrsti je korisna obzirom da ne postoje drugi izvori prema kojima je moguće analizirati brojnost DSI prema vrsti investicije.

**Vrste investicija prema učešću u ukupnom broju kompanija
(593 kompanije u okviru Aftercare programa)**



Izvor: FIPA, Aftercare program 2007-2022, februar 2023.

**Vrste investicija prema učešću u ukupno investiranom kapitalu
(6.0 milijardi eura, Aftercare program 2007-2022. godina)**



Izvor: FIPA, Aftercare program 2007-2022, februar 2023.

Posmatrano prema vrsti investicije, najveći broj posjećenih kompanija su „novoosnovane kompanije“ ili 56.0% od ukupno 593 kompanija, ali prema visini ulaganja prednost imaju „privatizacije i akvizicije“ u koje je investirano 60.5% od ukupnih direktnih stranih investicija u posjećenim kompanijama (od 6.0 milijardi eura). Obzirom da su do sada, najveći iznosi investicija bili realizovani upravo kroz procese velikih privatizacija ili akvizicija, dobiveni rezultati su očekivani.

REZIME

Aftercare program jeste jedan od načina da se unaprijede nastojanja svih nivoa vlasti na privlačenju investicija, kroz podršku postojećim investitorima. Obzirom da je zadovoljan strani investitor i najbolji promotor investicionih potencijala BiH, program predstavlja najefikasniju i najrentabilniju aktivnost na privlačenju investicija.

Na žalost, nepovoljne ocjene poslovnog ambijenta u BiH, koje su vidljive u brojnim međunarodnim izvještajima, ne ohrabruju investitore prilikom odlučivanja o pokretanju poslovanja u našoj zemlji. U tom smislu se rezultati Aftercare analiza, sa činjenicom da 80% investitora u BiH planira i reinvesticije, mogu koristiti afirmativno u promociji investicionih potencijala.

Uz brojne primjedbe i prepreke za unapređenje poslovnog okruženja, Aftercare posjete potvrđuju da strani investitori u velikoj većini posluju pozitivno i planiraju nova ulaganja u BiH. U odnosu na negativnu percepciju o uslovima poslovanja u BiH, odgovori u okviru Aftercera upitnika su često bolji od očekivanog. Obzirom na specifičnosti poslovanja kompanija sa stranim kapitalom (navedeno na st. 23) odgovori se trebaju posmatrati kritički i koristiti institucijama da ubrzaju prioritetne aktivnosti sa ciljem unapređenja uslova poslovanja. Odgovori ne predstavljaju rezultate kojima trebamo biti zadovoljni, već sugerišu značaj i potrebu ubrzanja reformi u cilju prevladavanja uočenih problema poslovanja u BiH. Unapređenje poslovne klime i konkurentnosti BiH kompanija je imperativ, pa u tom cilju se trebamo zalagati i za bolje rezultate od postignutih.

Aftercare program potvrđuje svoju efikasnost, obzirom da uz podršku u rješavanju otvorenih pitanja unapređuje povjerenje u institucije na svim nivoima vlasti u Bosni i Hercegovini i doprinosi da uspješni primjeri i pozitivna iskustva postojećih stranih investitora budu najbolji promotori investicionih potencijala zemlje.

Decembar 2023. godine